ՆՊԱՏԱԿ

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ | 28 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1994 Թ., ԹԻՎ 20 (39) | ԳԻՆԸ՝ 10 ԴՐԱՄ

ԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԻ ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆ

Պետհամալսարանը 75 տարեկան է

Դժվար է գերագնահատել Երևանի պետական համալսարանի դերը Հայաստանում գիտության ու բարձրագույն կրթության զարգացման գործում: Ծնունդ առնելով առաջին հանրապետության օրոք, մայր բուհն իր գոյության յոթնյակս տասնամյակների ընթացքում հիրավի մեծ ավանդ է բերել ազգային բարձրակարգ կադրերի պատրաստման, մեր ժողովրդի հասարակական գիտակցության ձևավորման բնագավառում: Եվ այսօր, նշելով բուհական առաջնեկի հոբելյանը, Հայաստանն կրկին իր հարգանքի տուրքն է մատուցում այն երախտավորներին, ովքեր կանգնած են եղել այդ հաստատության սնարի մոտ, իրենց նվիրյալ աշխատանքով բացել են ժողովրդի ճանապարհը դեպի առաջընթաց:

Հոկտեմբերի 11-ին Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի ու բալետի ազգային թատրոնի դահլիճում տեղի ունեցավ Երևանի պետական համալսարանի 75-ամյակին նվիրված հոբելյանական հանդիսավոր նիստ:

Վիկտոր Համբարձումյանը–Հայաստանի ազգային հերոս

Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի հոկտեմբերի 11-ի հրամանագրով, ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր պրեզիդենտ **Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյանին** շնորհվել է «Հայաստանի ազգային հերոսի» կոչումը:

Հրամանագրում նշված է.

Համաշխարհային նշանակության գիտական արժեքների ստեղծման, գիտության կազմակերպման բնագավառում մատուցած բացառիկ ծառայությունների և ազգանպաստ հասարակական գործունեության համար Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պատվավոր պրեզիդենտ Վիկտոր Համազասպի Համբարձումյանին շնորհել «Հայաստանի ազգային հերոսի» կոչում հանձնելով Հայրենիքի շքանշան:

Օրերս ՀՀ ԳԽ փոխնախագահ Գ. Հարությունյանը այցելելով Բյուրական, շնորհավորեց Վ. Համբարձումյանին բարձր կոչման առթիվ և հանձնեց Հայաստանի քաղաքացու անձնագիր:

ՀՀ ԳԱԱ պատվավոր պրեզիդենտին շնորհավորեց և ջերմ խոսք ասաց ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ Ֆ. Սարգսյանը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԻԶԱԿԵՏՈՒՄ

«ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԿՀԱՂԹԱՀԱՐԻ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ»

Նկատի ունենալով հայ-ռուսական հարաբերությունների առաջնային նշանակությունը, դրանց զարգացման հեռանկարների, ինչպես նաև տարածաշրջանում տեղի ունեցող իրադարձությունների, մասնավորապես ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման ուղիների վերաբերյալ ՌԴ իշխանությունների պաշտոնական տեսակետը համակողմանի ներկայացնելու կարևորությունը, ՌԴ Համապետական ժողովի Դաշնության խորհրդի նախագահ Վլադիմիր Շումեյկոն հրավիրված էր ՀՀ ԳԽ հոկտեմբերի 11-ի նիստին, որտեղ ընդարձակ ելույթ ունեցավ: Նա հույս հայտնեց, որ հայ ժողովուրդը կհաղթահարի դժվարությունները և նշեց, որ Ռուսաստանը ԱՊՀ շրջանակներում Հայաստանի հետ հարաբերություններին տալիս է առաջնային կարևորություն:

Թուրք լրագրողները ակադեմիայում

ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ Ֆ. ՍԱՐԳՍՅԱՆՆ ընդունեց Թուրքիայից ժամանած լրագրողներին: Հյուրերը ներկայացնում էին մեր հարևան պետության 17 թերթեր, ռադիոն և հեռուստատեսությունը: Ողջունելով հյուրերին, Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտը պատմեց հայ գիտնականների գործունեության մասին, նշելով, որ չնայած փոքր է Հայաստանը, բայց նա առաջատար դեր է խաղում համաշխարհային գիտության զարգացման ասպարեզում: Ֆ. Սարգսյանը և հանդիպմանը հրավիրված հայ գիտնականները՝ ակադեմիկոսներ, թղթակից անդամներ, պատասխանեցին հյուրերի հարցերին, որոնք վերաբերում էին հայագիտության, էներգետիկ ճգնաժամի հաղթահարման, հայկական ատոմակայանի գործունեության և այլ հարցերի: Թուրք լրագրողները շնորհակալություն հայտնեցին ընդունելության և սպառիչ պատասխանների համար: Նման քանակով թղթակիցների այցելությունը Հայաստան, ոչ միայն առաջին, այլև իր քանակով բացառիկ երևույթ էր: Հետաքրքիր երևույթ:

Ռազմական ջրանցքի շինարարությունը Հայաստանում 1918—20 թթ. առաջին հանրապետության օրոք: Կարդացեք մեր գալիք համարներում:

Ռուբեն Սևակի ընտանիքը. Հովհաննես Չիլինկիրյանը՝ Սևակի մասին. կարդացեք այսօր, երկրորդ էջում:

Համաշխարհային երրորդ պատերազմը և հայ ժողովուրդը: Կարդացեք 2-րդ էջում:

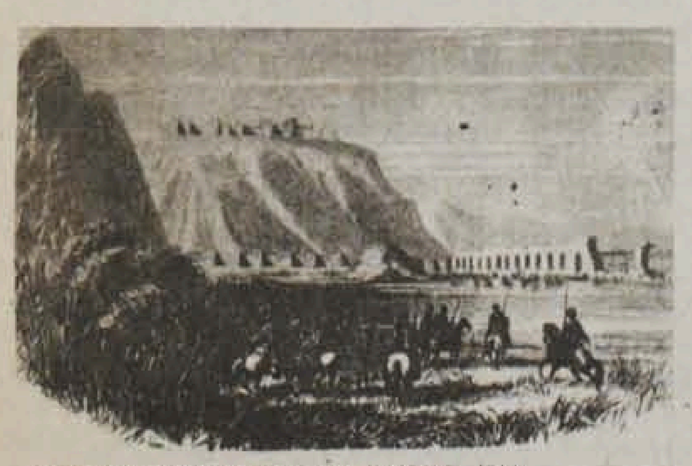

Anavarza (d'après V. Langlois. Tour du Monde. 1861)

Տեսարան Կիլիկիայից. ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Քլոդ Մութաֆյանը՝ Կիլիկյան թագավորության մասին: Հետևեք մեր թերթի համարներին:

Երկիր մոլորակի էլեկտրական վարքագիծը

Էլեկտրական պրոցեսների զարգացումը մթնոլորտի տրոպոսֆերայում մարդկությանը վաղուց հայտնի երևույթ է: Վերջին ժամանակներս պարզվել է, որ էլեկտրական երևույթներով հագեցված պրոցեսներ են զարգանում նաև իոնոսֆերայում, երկրակեղևում, երկրի միջուկում և հատկապես մագնիտոսֆերայում: Ի՞նչ ընդհանուր կապ գոյություն ունի նրանց միջև, ի՞նչ էներգիայի հաշվին են նրանք սնվում և ի՞նչ էկոլոգիական կատակլիզմներ կարող են նրանք առաջացնել:

Մեր շրջապատում կան ահռելի քանակով էլեկտրական էներգիաների պաշարներ, որոնց գոյության մասին մեր չափիչ սարքերն առայժմ լռում են, քանի որ ի վիճակի չեն փոխազդվելու այդ էներգակիրների հետ: Այստեղ բնական հարց է առաջանում, անկախ այն բանից, թե մեր չափիչ սարքերի հնարավորությունները սահմանափակ են թե ոչ, էլեկտրական էներգիաների աղբյուրները փոխազդեցության մեջ չե՞ն Երկիր մոլորակի տարբեր ոլորտներում գտնվող համանման աղբյուրների հետ: Ինչպես, օրինակ, իոնոսֆերայում, մթնոլորտում, երկրակեղևում, մանթիայում և միջուկում գտնվող էլեկտրական համանման օջախների հետ: Հետաքրքիր է պարզել այդ էներգակիրները կարո՞ղ են, արդյոք, օգտակար աշխատանք կատարել մարդկության համար: Կամ, հասկանալով նրանց էությունը, արդյոք, կարո՞ղ ենք կանխազգալ և նվազեցնել նրանցով պայմանավորված ցորքայ վնասակար երևույթների առաջացման ռիսկի հավանականությունը կամ, այսպես ասած, էկոլոգիական կատակլիզմների առաջացման վտանգը:

Մասնավորապես կանխագուշակել Երկիր մոլորակի ոլորտներում եղանակի մաշտաբային փոփոխությունները, մթնոլորտում ճնշման վերաբաշխումը ըստ կիսագնդերի, Արեգակի շուրջը եղերող ուղեծրում Երկիր մոլորակի արագացումով շարժման վարքագիծը, արագացումով շարժվելու պատճառով նրա էլեկտրամագնիսական ճառագայթման սպեկտրի փոփոխությունը, երկրակեղևում սեյսմոռիսկի հավանական խոտորումների սպեկտրը, նրանց կոորդինատների բազմաֆունկցիոնալ քնութագրերը և այլն...

Այժմ փորձենք հիմնավորել նշված բնական երևույթների գոյություն ունենալու հավաստիության աստիճանը, որոնց հետևանքները հաճախ մարդիկ ընկալել կամ վերագրել են Արարչի կամքի թելադրանքներին:

Պետք է հավաստիացնեմ, որ Երկիր մոլորակը, մյուս բնական և արհեստական արբանյակների հետ միասին, որպես թիրախ, միշտ գտնվելով Արեգակից առաքվող էլեկտրականապես լիցքավորված մասնիկների (արեգակնային «քամու» պլազմայի) հոսքի առջև, պարտավոր է գտնվել էլեկտրականապես լիցքավորված վիճակում: Դրա չափը, անշուշտ, պայմանավորված է ինչպես Երկիր մոլորակի և արեգակնային «քամու» պլազմայի նյութերի էլեկտրաքիմիական պոտենցիալների արժեքների տարբերությունից, այնպես էլ Երկիր մոլորակի սեփական մագնիսական դաշտի արժեքից ու բաշխումից և Երկիր մոլորակի ոլորտների իբրև էլեկտրաունակային համակարգի կառուցվածքից: Փորձերը ցույց են տալիս, որ արեգակնային «քամու» պլազմայի մասնիկների խտությունը գնահատվում է 10^6 մասնիկ մ^3, որոնք շարժվում են 400 800 մ/վրկ արագությամբ: Այնպես որ Երկիրը Արեգակից ստանում է նաև էլեկտրական էներգիա, որի թվային արժեքները հաճախ խոտորվում են, երբ Երկիր մոլորակն իր ուղեծրում ակոսում է արեգակնային «քամու» պլազմայի ոչ էլեկտրաչեզոք ծավալները կամ երբ Արեգակի վրա տեղի են ունենում բռնկումներ և արտավիժվող նյութի «քամու» խտության չափերը կարգերով փոփոխվում է:

Արծարծվող նյութն ավելի մատչելի դարձնելու համար բերենք ևս մի քանի հայտնի տվյալներ:

Ամբողջությամբ վերցրած երկրագունդը (իր բոլոր ոլորտներով հանդերձ) էլեկտրականապես լիցքավորված է, թե ոչ՝ առայժմ վերջնական տեղեկություններ չունենք, բայց անկասկած է, որ նրա տարբեր ոլորտները լիցքավորված են տարբեր քանակով: Չափիչ սարքերը ցույց են տալիս, որ իոնոսֆերայի և երկրակեղևի խորքային շերտերը բացասականապես են լիցքավորված երկրակեղևի մակերեսի համեմատությամբ: Այդ ծավալներում գրանցվում են ինչպես ռադիալ, այնպես էլ հորիզոնական ուղղություններով ուղղորդված էլեկտրական հոսանքներ և այդ հոսանքներով պայմանավորված մագնիսական դաշտեր: Ի՞նչ ուժերի ներգործությամբ են այդ լիցքերը տարածաբես վերաբաշխվել և ի՞նչ պրոցեսների հետևանք են այդ էլեկտրական հոսանքների ու նրանց միջին արժեքների փոփոխությունները: Պետք է ասել, որ այդ հարցերն առայժմ բացահայտված չեն: Տարածական լիցքերի կուտակումներ գրանցվում են համարյա բոլոր երկրային ոլորտներում: Մագնիտոսֆերայում գոյություն ունեն էլեկտրական «օղակային» հոսանքներ, մագնիսական փոթորիկներ: Մագնիսական փոթորիկներ են առաջանում նաև իոնոսֆերայում: Լիցքերի կուտակումներ է գրանցվում մթնոլորտի ամպերում և երկրակեղևի սեյսմոակտիվ ծավալներում, երկրակեղևի միջուկում, առկա են «դինամո» էլեկտրական հոսանքներ:

Ամբողջությամբ վերցված կարծես թե երկրագունդը նման է էլեկտրաունակային ծավալային մի համակարգի: Այդ ծավալները էլեկտրական հոսանքներով շաղկապված են ինչպես մեկը մյուսի, այնպես էլ արեգակնային «քամու» պլազմայի պարամետրերի հետ:

Եվ որ ամենակարևորն է, նշված համակարգը, որպես թիրախ, միշտ գտնվում է արեգակնային «քամու» պլազմայի հոսքի ազդեցության տակ, որի պարամետրերը՝ տարածական լիցքերի բաշխումն ըստ կոորդինատների, նույնպես հաստատուն չէ: Իսկ փորձերը ցույց են տալիս, որ ցանկացած թիրախ, բնական կամ արհեստական (օրինակ արբանյակները), որոնք շարժվում են գեոկոսմոսում կամ հելիոկոսմոսում, լիցքավորված են սպասվածից ավելի մեծ արժեքներով:

Երկրագունդը մյուս մոլորակներից ու արհեստական արբանյակներից տարբերվում է նրանով, որ այն շղարշված է նաև մթնոլորտով և ունի բավականին մեծ արժեքով մագնիսական դաշտեր: Երկրագնդի մագնիտոսֆերան կատարում է յուրօրինակ արգելակիչ դեր և թույլ չի տալիս արեգակնային «քամու» պլազմայի մասնիկներին ազատորեն ներթափանցել գեոկոսմոս: Դրական նշանի պրոտոնները,

(Շարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

Սիլվա Կապուտիկյանը 75 տարեկան է:

ԱՆԱԿՆԿԱԼ

Անսովոր համերգ... մաքսատանը

«Էր Ֆրանսի» ինքնաթիռը նախապատրաստվում էր թռիչքի, իսկ «Զվարթնոց» օդանավակայանի մաքսատանը եռում էր աշխատանքը: Լինենք անկեղծ. անկախ ով է հրավիրում թռիչքի՝ «Լեոն Թրավե՞լը», թե՞ «Սիդոնը», նշանակություն չունի, ուղևորները մեծամասամբ հայեր են և, հասկանալի է, անթիվ, անհամար են նրանց բեռները՝ ճամպրուկներն ու կապոցները: Մաքսատան աշխատողների համար՝ անսպառ, նաև՝ հոգնեցուցիչ աշխատանք: Ահա, այդ եռուզեռի ժամանակ, մաքսային ստուգման հերթը հասավ մեր թերթի փարիզյան թղթակից, ֆրանսահայ հասարակական գործիչ, երգիչ Ժակ-Բյուզանդ Ֆրնդիկյանին և իր ողջ գերդաստանին, ովքեր եկել էին Հայաստան և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն: Ճամպրուկների վրա պատյանով կիթառը նկատվեց մաքսային աչալուրջ աշխատողի կողմից:

— Ինչո՞ւ հայտարարության մեջ չեք նշել կիթառը:

— Դա իմ կիթառն է, իմ անբաժան ընկերը,— բացատրեց Բյուզանդ Ֆրնդիկյանը,— Փարիզն բերած իմ, նորեն կտանեմ...

— Իսկ մենք որտեղի՞ց իմանանք, որ ձերն է, կարգ գոյություն ունի, պետք է համապատասխան փաստաթուղթ ներկայացնեք, որ դա արվեստի գործ չէ, թանգարանային արժեք չունի և, վերջապես, որ դուք բերել եք Փարիզից և ձեր սեփականն է: Հիմա ինչո՞վ կապացուցեք, որ ձերն է:

— Իսկ ես կապացուցեմ,— ասաց Բյուզանդն ու պատյանից հանեց կիթառը: Մաքսատան ժխորի մեջ լըսվեց հաճելի երաժշտություն: Բոլորը մի պահ շրջվեցին դեպի անսովոր ուղևորը, որը սաստ մոռացել էր, որ մաքսատունը համերգասրահ չէ:

— «Կարեկցանք»՝ խոսք Մաթևոս Զարիֆյանի, երաժշտությունը՝ Գևորգ Չամբեկյանի,— հայտարարում է Երևանի պետհամալսարանում ուսումն ավարտած Անի Ֆրնդիկյանը և հայրը սկսում է երգել:

— Պստիկ աղջիկ ինձի
կրսեր,
Թե զի՞ս խենթի պես
կրսիրեր...

Հետո հաջորդում է ֆրանսիական ժողովրդական «Լոռա» երգը, «Քաղաքից-քաղաք» հայկական ռոմանսը... Մաքսատանը տիրում է քար լռություն. աշխատակիցները մոռացել են ստուգումները, ուղևորները «ագատ ձգել են» իրենց անբա՞ն թանկարժեք «վալիզները»:

— Բրա՜վո, բրա՜վո,— ավարտվում է համերգն ու մաքսատան աշխատակիցը կատակում է.

— Ա՜յ, սա արդեն փաստաթուղթ է և ապացույց, որ կիթառը քոնն է...

Այլևս կասկած չկար. կիթառը, որ արդեն 40 տարուց ավել ծառայում էր Բյուզանդ Ֆրնդիկյանին, իրոք իրենն էր:

«Սիդոն Թրավելը» բոլորին հրավիրեց թռիչքի: Մաքսատան աշխատողները ջերմորեն ճանապարհեցին Ժակ-Բյուզանդ Ֆրնդիկյանի ընտանիքին և «Սիդոն Թրավելի» մյուս ուղևորներին: Դե ինչ, արտաքուստ մռայլ թվացող մաքսային գործիչներն անգամ անզոր են գեղեցիկ, հաճելի երգի առաջ:

Այդպես էլ կպատահի...

Վ. Մ.

ԵԹԵ ՈՒԶՈ՞ՒՄ ԵՔ ԳՐԱՆՏՆԵՐ ՍՏԱՆԱԼ

Ի լրացումն ՀՀ ԳԱԱ «Նպատակ» պաշտոնաթերթի ս.թ. սեպտեմբերի 30-ի համարում զետեղված «ՆԱՏՕ-ի գիտական ծրագրերը» տեղեկատվության, հայտնում ենք, որ ստացվել են դիմումների համապատասխան ձևերը:

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի համակարգի այն ինստիտուտները և անհատ գիտնականները, որոնք ցանկանում են ներկայացնել առաջարկություններ՝ գրանտներ ստանալու համար, կարող են դիմել ՀՀ ԳԱԱ համապատասխան բաժանմունքներին:

ՍԵՖՐՈՒ (ՄԱՐՈԿԿՈ). քաղաք Միջին Ատլասներում:

Հանդիպում հարազատ ուռենու հետ՝ Աֆրիկայում:

Մեր բարի ու համեստ «Իվան Ահեղը»

Նրա վախճանի մասին խոսքս երկար ուշացումով (մեր ժամանակն է այսպիսին):

[illegible]

Եվ հիմա էլ, Հովհաննես Ղազարյանի ձայնով, ես լսում եմ Դեմիրճյանի բարության առասպելը:

Կարինե ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

ՏԵՍԱԿԵՏ

Համաշխարհային երրորդ պատերազմը և մենք

Չենք սխալվի, եթե ասենք, որ այն ամենը, ինչ տեղի է ունենում նախկին ԽՍՀՄ տարածքում, իր յուրահատուկ ազդեցությունն է ունենում Հայաստանում: Չենք սխալվի նաև, եթե ասենք, որ Ռուսաստանի Դաշնությունում և մյուս հանրապետություններում ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ստեղծված բացասական երևույթներն իրենց խտացված արտացոլումն են գտել Հայաստանում:

Նայենք մեր շուրջը: Ոչ մի տեղ թշնամու զինվորներ չեն երևում, չեն երևում նաև նվաճողներ, բայց երկիրը անխղճաբար թալանվում է: Չկան օտարերկրյա զավթիչներ, բայց ժողովուրդը հասցված է ստրկացման վիճակի, կան զոհեր, կա տառապանք... Ռազմագերիների նման հերթի են կանգնած նախկինում համբավավոր գրողը, արտիստը, գիտնականը՝ մի կես կիլոգրամ լոբի, ճարպ, վառելիք ստանալու համար: Ի՞նչ է կատարվում,— հարցնում են մարդիկ,— մի՞թե վերջ չկա այս ամենին:

Նախ, ի՞նչ է կատարվում:

Վերջին տարիների իրադարձությունների վերլուծությունը մեզ ուղղակի բերում է մի եզրակացության. ԸՆԹԱՆՈՒՄ Է ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ: Ինչո՞ւ է այս իրողությունը դժվարությամբ ըմբռնվում: Որովհետև մենք պատերազմը պատկերացնում ենք զորքերի տեղաշարժով, հակառակորդի տարածքների գրավումով, գերիների անվերջանալի շարքերով, համակենտրոնացման ճամբարներով և այլն: Բայց այս ամենը գոյություն չունի և, բնականաբար, մենք չենք տեսնում ու ընկալում այդ պատերազմը:

Մարդկային պատմության ընթացքում հաճախ են ձևափոխվել պատերազմի նպատակները, փոխվել են պատերազմում օգտագործվող միջոցները: Սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ ԽՍՀՄ ժողովուրդները այժմ հայտնվել են Ամերիկայի հպարտ ու ազնիվ հնդկացիների վիճակում, որոնք առաջին անգամ հանդիպեցին հրազենով, խորամանկությամբ ու սրիկայությամբ զինված քաղաքակրթության կրողներին:

Կարծում ենք, որ ոչ ոք չի կարող ժխտել, որ մարդու, մարդկանց խմբերի, ամբողջ ժողովրդի հոգեբանական մըշակումը, որը գոյություն ունի շատ վաղուց, այսօր նոր ձևեր ու բովանդակություն է ստացել:

Հեռուստատեսության, կինոյի, ռադիոյի, քարոզների, նվիրատվությունների, թերթերի ու ամսագրերի միջոցով մեկը կարող է մշակել ու խելքից հանել միլիոնների, իսկ եթե այդ մեկի թիվը տասնյակ հազարների՞ է հասնում: Մի՞թե իզուր է, որ ԱՄՆ-ի նախկին պրեզիդենտ Բուշը, խոսելով սառը պատերազմում տարած հաղթանակի մասին, խոստովանեց, որ այդ հաղթանակը ԱՄՆ-ի վրա նստել է երեք տրիլիոն դոլլար: Իսկ մեզնից շատերը դեռ շարունակում են զարմանալ, թե ինչպես մի քանի հարյուր հետևորդներ ունեցող կուսակցությունները կարողանում են հրատարակել բազմաթիվ թերթեր, այն էլ հսկայական տպաքանակով:

Բազմաթիվ են ԽՍՀՄ պարտության հետևանքները: Թվարկենք դրանցից առավել կարևորները:

ԱՌԱՋԻՆ: Վերաբաժանվեցին ազդեցության գոտիները: Ավելին, ԽՍՀՄ-ի տարածքը դարձավ ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի, Թուրքիայի, Իրանի, Ֆրանսիայի, Ճապոնիայի և այլոց ազդեցության ոլորտը: Առանց զենքի ու պատերազմի, նվաճողները մեզ պարտադրեցին կատարել նաև տարածքային զիջումներ:

ԵՐԿՐՈՐԴ: Կորստի մատնվեցին մեր ապրանքների իրացման փոխշահավետ բոլոր շուկաները: Հաղթողները նվաճեցին ԽՍՀՄ ներքին շուկան: Չմոռանանք, որ ոչ հեռու անցյալում Խորհրդային Հայաստանի արտադրանքը վաճառվում էր աշխարհի 70 երկրներում: Իսկ հիմա ավելորդ է ասել, թե մեր արդյունաբերությունից ինչ է մնացել:

ԵՐՐՈՐԴ: Սկսվել է աշխարհի վերաբաժանումը: Հերթի են դրված. Գերմանիայի պահանջը՝ վերականգնել 1940 թվականի սահմանները, Լեհաստանի ու Ռումինիայի պահանջը՝ վերականգնել 1988 թվականին եղած սահմանները:

Թուրքիան ձգտում է դեպի արևելք: Ադրբեջանի միջոցով միջինասիական հանրապետություններն իր ազդեցության ոլորտում պահելու նրա ձգտումներն իրողություն է: Իրողություն է նաև, որ Հայաստանը դարձյալ հայտնվել է Թուրքիայի ճանապարհին՝ որպես խոչընդոտ: Հիշենք 1918 թվականի Բաթումի բանակցությունների օրերը, երբ Էնվերն առանց թաքցնելու, խոսում էր այդ մասին: Այո՛, պատմությունը կրկնվում է նաև մեզ համար: Կկարողանա՞նք խուսափել 1918 թվականին թույլ տված սխալի խորացումից, սխալ, որից մենք այդպես էլ դասեր չառանք՝ ասպարեզ նետելով «երրորդ ուժի բացառման» և «հայ ժողովուրդը չունի հավերժական բարեկամներ ու հավերժական թշնամիներ» ազգակործան կարգախոսները:

Այո, մենք համոզված ենք, որ այսօր ընթանում է երրորդ համաշխարհային պատերազմը: Սակայն հարց է առաջանում՝ ինչո՞ւ են նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների ժողովուրդներից թաքցնում այս իրողությունը: Շատ պարզ պատճառով: Որովհետև օտարերկրյա ագրեսիայի վըտանգն ընդունակ է բոլոր հայրենասեր ժողովուրդներին համախմբել ընդդեմ նվաճողների: Այդպես է եղել բոլոր ժամանակներում: Այդպես է եղել 1941—1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին: Ագրեսորը այս հանգամանքը հաշվի է առել և ձգտում է ամեն ինչ անել այնպես, որպեսզի պատերազմի արտաքին նըշանները (զինված ուժերի ներխուժում, օկուպացիոն ռեժիմի հաստատում և այլն), որքան հնարավոր է ուշ երևան գան: Կարծում եք պատահակա՞ն է, որ միջազգային վալյուտային հիմնադրամը վարկավորում է մեզ, այն պայմանավորելով հացի գների ազատ արձակմամբ: Արդեն քաղցած, բզկտված ժողովրդին առաջարկում են հացի տասնապատիկ թանկացում: Այդպիսին չի եղել նույնիսկ պատերազմի տարիներին:

Թե այս պարտադրած պատերազմն ինչ վնասներ է պատճառում, հարկավոր չէ, կարծում ենք, բերել այլ հանրապետությունների օրինակը: Բավարարվենք Հայաստանի օրինակով: Ի՞նչ է կատարվում մեզ մոտ:

Բարեփոխումները, որոնց մասին այնպես շաղակրատում էին դրանց հեղինակները, ամբողջովին ձախողվեցին: Թող որ ոմանց ականջը սղոցի, բայց պարտավոր ենք բարձրաձայն ասել ու պնդել, որ այսօր, ինչպես, բազմաչարչար Հայաստանին ռեֆորմներ ու բարեփոխումներ, շուկայական հարաբերություններ պետք չեն: Այսօր Հայաստանին օդի ու ջրի նման հարկավոր է ժողովրդական տնտեսության վերականգնում, որն այնպես անխղճաբար ավերվել է մեզ պարտադրած երրորդ համաշխարհային պատերազմով: Անցեք Երևանի գործարաններով ու ֆաբրիկաներով. ամեն ինչ կանգնած է, ամեն ինչ մեռած: Եթե մեկ-երկու տարի առաջ Հայաստանի արդյունաբերությունը հիվանդ էր, ապա երրորդ համաշխարհային պատերազմի հեղինակների կամքով ասպարեզ եկած «վերակառուցող»՝ քանդողները հասան արդյունաբերության կործանմանը:

Մարդկանց աղքատացումը, սոցիալական շերտավորումն այնպիսի արագությամբ են ընթանում, որ հաշվարկները դառնում են անհնար ու անիմաստ: Եվ այս ամենն էլ նկատի ունենալով, անհնարին է պատկերացնել, թե վերջին տարիներին ինչպիսի հեշտությամբ հաջողվեց հիմարացնել հասարակությանը: Սոցիալիզմը վարկաբեկեցինք: Կապիտալիզմը փորձեցինք և ազգովի արդեն համոզվում ենք, որ այն ապագա չունի: Առհասարակ, երբ երկիրն ու նրա բնակիչները ենթարկվում են մեծ փորձության, տեղի է ունենում հասարակության համախմբում: Եվ ճիշտ պահին գտնվում են միավորման կարգախոսները: Իսկ ինչպե՞ս վարվեցին Ելցինն ու նրա հետևորդները: Նրանք թույլ տվեցին մեծագույն սխալ, երբ սկսեցին ամենուրեք թշնամիներ որոնել: Իսկ դա չէր կարող չտանել դեպի հասարակության պառակտում: Եվ սա արվում էր գիտակցաբար, որովհետև այդպես էր հարկավոր երրորդ համաշխարհային պատերազմի ստրատեգներին:

Այն ուժերը, որոնք երկիրը հասցրին ստրկացման վիճակի, ինչով էլ որ այսօր երդվեն, ինչպես էլ որ փոխեն իրենց քաղաքականության ընթացքը, միևնույն է, նրանց նկատմամբ այլևս վստահություն չի լինելու: Նրանք չափից ավելի հեռուն գնացին սեփական ժողովրդի արժանապատվությունը վիրավորելու գործում:

Մենք խորապես համոզված ենք, որ ԽՍՀՄ-ի փլուզումը հակապատմական ակտ է, մեծագույն ողբերգություն, և պատմությունն իր դատավճիռը կարձակի ԽՍՀՄ-ը քանդող Բելովեժյան թավուտի դավադիրների և ԽՍՀՄ-ի դեմ երրորդ համաշխարհային պատերազմ հրահրողների նկատմամբ:

Ուրեմն, ինչպե՞ս կավարտվի երրորդ համաշխարհային պատերազմը, որն իր բնույթով, նվաճման մեթոդներով առանձնանում է մինչև այժմ եղած բոլոր պատերազմներից:

Իրադարձությունների վերլուծությունը, պատմական փորձի համադրումը մեզ հնարավորություն են տալիս հանգել հետևյալ եզրակացությունների.

ԱՌԱՋԻՆ: Երրորդ համաշխարհային պատերազմը սանձազերծվեց ԽՍՀՄ-ի դեմ և դրա հեղինակ ԱՄՆ-ը հասավ իր գերագույն նպատակին՝ քայքայվեց ԽՍՀՄ-ը: Թե՛ Ռուսաստանը և թե՛ նախկին բոլոր հանրապետությունները, որոնց անկախությունը զարմանալի արագությամբ ճանաչվեց, և նրանք դարձան ՄԱԿ-ի անդամ, մտցվեցին ԱՄՆ-ի և կապիտալիստական մյուս հզոր պետությունների ազդեցության ոլորտ:

ԵՐԿՐՈՐԴ: Բոլոր անկախ հանրապետությունները վերածվեցին այդ հզոր պետությունների, իրենց մոտ արդեն պահանջարկ չունեցող ապրանքների անսպառ ավելցուկի իրացման շուկայի: Սա իր հետ բերեց բազմաթիվ բացասական երևույթներ, որոնց մեջ թերևս ամենագլխավորը՝ այդ հանրապետությունների արդյունաբերության կործանումն է և զանգվածային գործազրկության ու աղքատության խորացումը: Չմոռանանք նշել նաև, որ այդ հանրապետություններից հաղթող երկրներ են արտահոսում մեծ քանակությամբ էժան բանվորական ձեռքեր, գիտական ներուժ:

ԵՐՐՈՐԴ: Սանձազերծված պատերազմի ողբերգական հետևանքները իրենց մաշկի վրա ամենայն սրությամբ զգացած ժողովուրդները դառը, բայց օգտակար դաս ստացան: Նրանք առարկայապես զգացին իրենց նախկին ապրելակերպի և արևմտյան ապրելակերպի տարբերությունը: Համեմատությունը, հիշողությունը, կարոտը դառնում են հզոր զենք սթափվելու ճանապարհին:

ՉՈՐՐՈՐԴ: Քաղաքական դաս ստացած ժողովուրդների վերամիավորվելու ձգտումն աստիճանաբար դառնալու է անկասելի: Նախկին ԽՍՀՄ ժողովուրդների նորից ուժ առնող միասնությունը, շահերի ընդհանրությունը դառնալու են երրորդ համաշխարհային պատերազմի ողբերգական հետևանքների վերացման ամենահզոր միջոցները:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ: Սթափվում են նաև եվրոպական պետությունները, որոնք ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ ունեցած ատելությունից կուրացած լծվեցին ԱՄՆ-ի ռազմական կառքին և նպաստեցին ԽՍՀՄ-ի քայքայմանն ու նրա ժողովուրդների ստրկացմանը: Սակայն նրանց հրճվանքն աստիճանաբար վերածվում է հիասթափության: Համաշխարհային ասպարեզում երկու գերհզոր պետությունները՝ ԽՍՀՄ-ը և ԱՄՆ-ը, հավասարակշռում էին համաշխարհային իրադրությունը և դա օգտակար էր պետությունների մեծ մասի համար:

Այժմ չկա ԽՍՀՄ-ը: Խախտվել է այդ հավասարակշռությունը, որի անկանխատեսելի ծանր հետևանքներն իրենց վրա ամենից առաջ զգացին հենց ԱՄՆ-ին աջակցող պետությունները: ԱՄՆ-ը դարձել է միջազգային միահեծան բըռնակալ՝ անկախ նրա «ժողովրդավարական» դիմակից: Եվ այդ պետությունները, կարծես կախարդական փայտիկի միջոցով «ԱՄՆ-ի դաշնակից» հրապուրիչ վիճակից վերածվում են նրա կամակատարի:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ: Այս վիճակից առաջացած դժգոհությունները մեծանում են ձնագնդի նման, և տեսանելի ապագայում այդ դժգոհ պետությունները փնտրելու են դաշնակիցներ: Սթափվելն այդ պետություններին մղելու է ապավինելու միավորման ձգտող ԽՍՀՄ նախկին ժողովուրդների հավաքական ուժին, դաշինքի մեջ մտնելու նրա հետ: Այս քաղաքականությամբ նրանք նպաստելու են իրենց դաշնակցի՝ նախկին ԽՍՀՄ ժողովուրդների միավորմանն ու հզորացմանը:

Ընթանում է բարդ դիալեկտիկական պրոցես: Այսօր արդեն բյուրեղանում է համոզմունքը, որ մեր երկրում կապիտալիզմը չի կարող ապագա ունենալ: Այն արագորեն կորցնում է իր «հմայքը», որն այնպես խնամքով ու պճնազարդ ներկայացնում էին կապիտալիզմի ջատագովները: Մենք չգիտեինք, թե ինչ է կապիտալիզմը: Այժմ մենք վայելում ենք նրա «բարեմասնությունները»:

Հենց այս հանգամանքից էլ ամենից շատ վախենում են ԱՄՆ-ում, որովհետև նրանք շատ հստակ գիտակցում են, որ եթե կապիտալիզմը չանցնի մեր երկրում, ապա դրանով նրանք կկորցնեն համաշխարհային լիդերի իրենց դիրքը:

Մեր սերնդին եզակի ճակատագիր է վիճակված: Ոչ միայն տեսնելու ենք 20-րդ դարի ավարտը, այլև դիմավորելու ենք մարդկության պատմության երրորդ հազարամյակի գալուստը, որը նշանավորվելու է ԽՍՀՄ նախկին ժողովուրդների նորացված միությամբ:

Վլադիմիր ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Իմիջիայլոց

Հոլանդական շինարարական մի ֆիրմա առաջարկել է երեք հարկանի լողացող բնակարանի նախագիծ: Այս գաղափարն այնքան էլ վերացական չէ: Նախ, հանցագործությունները չեն նվազում: Երկրորդ, Հոլանդիայի պես երկրի համար, ուր շատ են ջրերն ու լճերը, իսկ հողը շատ թանկ է, խնայողության առումով սա շատ օգտակար մտահղացում է:

°°°

Իտալիայի Միլան քաղաքում բոլոր դպրոցականները ունեն ծալովի ճանապարհային նշան, որն ազդարարում է՝ «Երեխաներ են»: Փողոցն անցնելուց առաջ, երեխաները պետք է բացեն նշանը և ձեռքերին բռնած անցնեն հանդիպակաց մայթ: Հասկանալի է, սա օգնում է վարորդներին՝ ժամանակին նկատել փողոցն անցնող երեխաներին: Սակայն այս նորամուծության ամենակարևոր գաղտնիքն այն է, որ նշանը բացելու համար, երեխան բռնված, ակամա դանդաղեցնում է քայլը և նույնիսկ կանգ առնում: Ասել է, թե փոքրիկներն այլևս իրենց գլխապատառ չեն նետում փողոցի բանուկ մաս, որն էլ հենց միշտ պատահարների պատճառ է դառնում:

°°°

Սինգապուրի կենտրոնում հայտնվել է հասակով մեկ կանգնած ոստիկանի կերպարանքով տեղեկատու բյուրո: Նրա բաճկոնի վրա շարքով կոճակներ են շարված, համապատասխան մակագրություններով՝ հյուրանոցներ, թանգարաններ, կինոթատրոններ, օդանավակայաններ և այլն: Բաճկոնի վերևի գրպանում տեղադրված են չորս ստեղներ, որոնց օգնությամբ կարելի է ընտրել լեզուն՝ անգլերեն, ճապոներեն, չիներեն և մալայերեն: Օտարերկրյա զբոսաշրջիկները հիացած են այս նորույթի հայտնությամբ:

°°°

1991 թվականին նշվեց Դինոզավրի 150-ամյակը: Հասկանալի է, ոչ թե հենց կենդանու, որը Երկրի վրայից անհետացել է 65 միլիոն տարի առաջ, այլ «Դինոզավր» անվան: Դինոզավր անունը 1841 թվականին ստեղծեց անգլիացի կենդանաբան Ռիչարդ Օուենը: Հունարենի թարգմանությամբ այն նշանակում է «սարսափելի մողես»:

ԳԱՅԶԵՐԱԿԱՆ ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՄԵՂՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ... ԱՊԵՐԱԽՏՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Ռուբէն Սեւակի ողբերգա-հերոսական վախճանին մասին շատ խօսուած եւ գրուած է: Բայց դեռ սպառած չէ նիւթը: Շատ բան կայ հոն չպեղուած, անյայտ, լոյս աշխարհ բերուելիք ու մեկնաբանութեան կարօտ:

Այս առթիւ երկու կէտ կ'ուզէի ընթերցողին ուշադրութեան յանձնել:

Առաջինը կը վերաբերի Եոհաննէս Լէբսիուսի՝ զոր կը ճանչնանք իբր հայասէր ու բարեխիղճ անձնաւորութիւն: Եւ արդարեւ, շնորհապարտ ենք իրեն, որ իր ձայնը բարձրացուց եւ դատապարտեց Թուրքիոյ կողմէ ցեղասպանութեան մը գործուած ըլլալուն փաստը: Հակառակ որ Իթթիհատական Թուրքիա դաշնակիցն էր Գայսերական Գերմանիոյ, որուն հպատակ էր Լէբսիուս:

Եւ սակայն, մեր երախտագիտութիւնը անվերապահ չէ: Ճիշդ է, որ հեղինակաւոր պատմագիրը ճշմարտութիւնը ըսաւ ու գրեց Եղեռնի մասին:

Լէբսիուս գերմանական արխիւներէն 1914—1918-ի Հայերու ջարդի վերաբերեալ փաստաթուղթերը հաւաքելով գիրք մը հրատարակած էր: Անոր մէջ շատ կարեւոր վաւերաթուղթ մը կայ Ռուբէն Սեւակի սպանութեան վերաբերեալ: Այս վաւերաթուղթը, սոյն գիրքին 163-րդ էջին մէջ տեղ գրաւող, Պոլսոյ Գերմանական դեսպանատունէն Պերլին՝ վարչապետարան ղրկուած նամակ մըն է...:

Նամակը ստորագրուած է Ֆրայհեր Ֆոն Նոյրաթի կողմէ, որ յետագային Ատոլֆ Հիթլերի կառավարութեան մէջ կարեւոր նախարարներէն մէկը եղաւ եւ 1945-ին Նիւրնպէրկի մէջ դատապարտուեցաւ շատերու կարգին:

Նամակին ամէնէն կարեւոր կէտը հետեւեալն է.— Ռուբէն Սեւակի կինը իբր գերմանացի, Պոլիս՝ Գերմանական դեսպանատուն կը դիմէ, փրկելու համար իր ամուսինը: Թուրքերը կը մերժեն դիմումը, սա պատճառաբանութեամբ.— «Ռուբէն Սեւակ կը նկատուի իբրեւ մէկը այն մտաւորականներէն, որուն զանգուածներու վրայ ունեցած ազդեցութենէն կը վախցուի»:

Այստեղ յայտնի կ'ըլլայ, թէ թուրքերուն համար Ռուբէն վտանգաւոր էր: Մեր գրողներէն ոչ ոք Ռ. Սեւակին զանգուածներու վրայ ունեցած ազդեցութիւնը նիւթ ըրած է իր գրութիւններուն մէջ: Ցեղասպանը Ռուբէնի արժէքը իրենցմէ աւելի լաւ հասկցած էր:

Այս նամակին երկրորդ կարեւոր կէտն ալ այն է, որ Լէբսիուս ծանօթ նամակին ամբողջութիւնը չէ, որ հրատարակած է իր գիրքին մէջ: Անոր իրազեկ դարձանք պատմագէտ Վահագն Տատրեանի Գերմանիոյ մայրաքաղաք Պոնի պետական արխիւին մէջ գտած եւ Ռուբէն Սեւակի վերաբերեալ նամակին բուն պատճէնին մեզի ղրկուելուն շնորհիւ:

Այս փաստաթուղթին հայերէն պատճէնը կը հրապարակենք իբր պատմական կարեւոր փաստ, որ անհերքելի ու անժխտելի կը դարձնէ Գերմանիոյ պատասխանատուութիւնը Հայկական Ցեղասպանութեան մէջ:

Ստորեւ՝ փաստաթուղթին հայերէն թարգմանութիւնը: Նշենք որ, նամակը Պոլսոյ Գերման կայսերական դեսպանատունէն Գերմանիա յղուած է 5 հոկտեմբեր 1915-ին.

«Առ Կայսերական Վարչապետ

Բժիշկ Ռուբէն Չիլինկիրեան, որ այստեղի հայ շրջանակներու մէջ ծանօթ անձնաւորութիւն մըն է, ուրիշ շատ մը հայերու հետ ապրիլ 24-ին ձերբակալուեցաւ Անատոլու աքսորուելու նպատակաւ: Նախապէս որոշուած էր, որ ան Անգարայի մօտ՝ Այաշ աքսորուի, տեղ մը ուր կը պահուին եւ մասամբ ոստիկանական հսկողութեան տակ կը գտնուին աւելի ծանր կերպով մեղադրուողները: Դեսպանատան միջամտութեան շնորհիւ, ան Չանղըրըի (Անգարա) մէջ արգելափակուեցաւ, ուր արգելափակեալները կրնան ազատ կերպով մաքուր օդ եւ իրենց արհեստները կիրարկել:

Տիկին տոքթ. Չիլինկիրեան եւ մայրը՝ տիկ. Աբէլ, այնուհետեւ աշխատեցան ենթակայի վերադարձը՝ եւ ապա իր Գերմանիա հաստատուիլը ապահովել: Թուրք կառավարական պաշտօնեաները երկու առաջարկներն ալ մերժեցին, սակայն առարկութեամբ որ— ինչպէս կը հետեւի խնդրոյ առարկայ պաշտօնեաներու արտայայտութիւններէն-- տոքթ. Չիլինկիրեան կը նկատուի իբրեւ մէկը այն մտաւորականներէն, որուն զանգուածներու վրայ ունեցած ազդեցութենէն կը վախցուի: Տիկ. Աբէլ դեսպանատան մէջ պնդեց, որ ոստիկանական ընդհանուր տնօրէն Պէտրի Պէյ ըսած էր, որ առպահով պայմաններու տակ Գերմանիա համբորդելու արտօնութիւն կրնար տրուիլ Տօքթօրին: Երբ Կայսերական Դեսպանատունէն պաշտօնեայ մը Պէտրիի հարցուց սակայն թէ՝ իրա՞ւ էր ասիկա, ան բացարձակ կերպով հերքեց այդպիսի արտայայտութիւն մը ունեցած ըլլալը:

Վերջապէս երկու տիկինները փորձ մըն ալ ըրին տոքթ. Չիլինկիրեանի Անքարա մնալու արտօնութիւն ձեռք ձգելու ուղղութեամբ՝ այն պահուն, երբ իրմէ օգոստոս 26-ին, հեռագիր մը ստացան, որ կը ծանուցանէր թէ՝ զինքը նոյն օրը Այաշ պիտի փոխադրէին:

Դեսպանատան գրաւոր դիմումին վրայ՝ Ներքին գործոց նախարարութիւնը հեռագիրով հրահանգ տուաւ, որ վերոյիշեալը Չանղըրըի մէջ թողուն եւ եթէ ճամբայ հանուած է զինքը հոն վերադարձնեն:

Այս հեռագիրին ի պատասխան, օգոստոս 30-ին Չանղըրըի կառավարիչը կը ծանուցանէր, թէ տ. Չիլինկիրեանը ամսոյն 26-ին Չանղըրըէն մեկնած, Գաւէքի մօտերը աւազակներու կողմէ յարձակումի ենթարկուած եւ սպաննուած էր եւ թէ 12 աւազակներէն 4-ը իշխանութիւններու կողմէ ձերբակալուած էին: Անոր վրայ, Կայսերական Դեսպանատան ընծայած օգնութեամբ, որուն համար Կայսերական Դեսպանատանը ընդհանուր Հիւպատոսարանի հետ շփման մէջ մտած էր, տիկին Չիլինկիրեանը իր մօրը տիկ. Աբէլի եւ երկու զաւակներուն հետ նախորդ ամսու 16-ին առանց թուրք իշխանութիւններէն նեղութիւն կրելու Գերմանիա մեկնեցան:

Դեսպանատան դիմումին վրայ Ներքին գործոց նախարարութիւնը հրահանգ ուղարկեց, ստուգելու համար մեռեալի մօտ գտնուած արժէքաւոր իրերը եւ առարկաները, եւ այդ հին վերադարձնելու նպատակաւ «հոս ղրկելու» ինչ որ կարելի կ'ըլլար տակաւ ձեռք ձգել»:

Ռ. Սեւակի եղերական վախճանին հետ առնչուող երկրորդ կէտը, որուն մասին կ'ուզէի մատնանշում մը կատարել, հետեւեալն է.—

Ռ. Սեւակ Լոզանէն Պոլիս վերադարձաւ Ա. Աշխարհամարտի նախօրէին: Գիտակից եւ յանձնառու վերադարձ մըն էր այդ:

Ռուբէն իր ժողովուրդին ցաւով, տագնապող ու անոր ճակատագրէն անբաժան հայ գրող-մտաւորական էր: Ան լաւ գիտէր, թէ ինչպիսի օրհասական վիճակ ստեղծուած էր Արեւմտահայաստանի հայութեան համար, յատկապէս: Ան եկաւ Պոլիս, որ մահուկենաց այդ շրջանին իր սիրած ժողովուրդին հետ ըլլայ: Անոր օգնելու, փրկութեան յօժարելու, եւ ծայրայեղ վտանգի պահուն իր կուրծքը վահան դարձնելու համար, ինչպէս որ ըրաւ: Ան զոհուեցաւ հերոսի մահով, ժողովուրդին առջեւէն ընթանալով, ինչպէս վայել է ճշմարիտ հայրենասէրին, ազգանուէր ու պատասխանատու ղեկավար հայ մտաւորականին:

Ռ. Սեւակի դիցազնի վայել վախճանը, գիտակցաբար մահը անգոսնելը «քաղաքական տհասութեան» նշան չէր— ինչպէս վերագրած է հայ գրող մը: Ռուբէնի այդ կամաւոր անձնազոհութեան մէջ պէտք է տեսնել իր կոչումին հաւատարիմ հայ մտաւորականի բարոյական մեծութիւնը, սկզբունքայնութիւնը որ կը թելադրէ գաղափարապաշտ բանաստեղծին ու հասարակական գործիչին առանձին չթողուլ իր ժողովուրդը ճգնաժամի պահուն, մնալ անոր հետ, գտնուիլ անոր առջեւ ու եթէ, հակառակ ինքնապաշտպանական բոլոր փորձերուն, անհնար եղաւ փրկութեան ելք մը գտնել՝ առաջին զոհաբերողը ըլլալ, առաջինը ի՛նք նահատակուիլ կանգնած վիճակով, պատնէշի վրայ, պատասխանատուութեամբ, ինչպէս վայել է հերոսի, փոխանակ ժողովուրդը ճգնաժամին առջեւ առանձին ձգելով փախուստ տալու ստորաքարշաբար, եւ յետոյ ալ հեռուէն դիտելու համար անմեղ ժողովուրդին յօշոտումը գազանաբարոյ թուրքին կողմէ:

Ռ. Սեւակ չէր կրնար ու չդաւաճանեց հայ հարազատ մտաւորականի կոչումին:

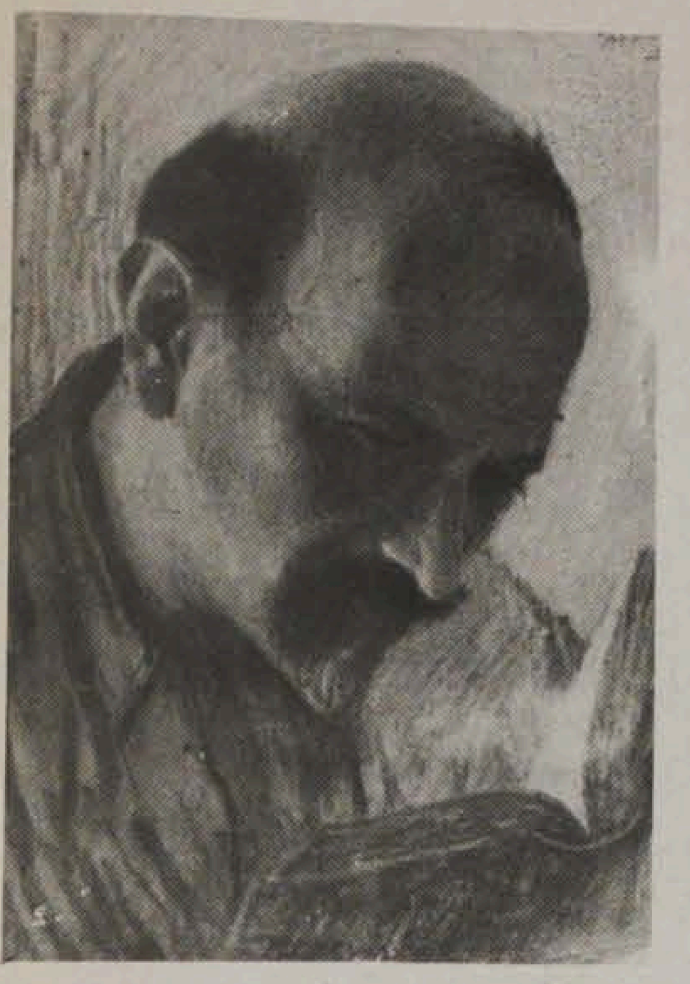

Փանոս ԹԵՐԼԵՄԵԶՅԱՆ. «ՀՐԱՉՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆԸ»:

Հրաչյա Աճառյանը և հայ ազգային-ազատագրական շարժումները

Հայ ժողովրդի մեծ զավակ Հրաչյա Աճառյանը ոչ միայն հանճարեղ լեզվաբան էր, այլև նշանավոր պատմաբան, որի գրչին են պատկանում հայոց հարցին, հայ նոր գրականությանը նվիրված և պատմագիտական այլ արժեքավոր աշխատություններ: Աճառյանը ժամանակակիցն էր անցյալ դարավերջի և 20-րդ դարի սկզբի հայ ազգային ազատագրական պայքարի այնպիսի նշանավոր իրադարձությունների, ինչպիսիք են Զեյթունի և Սասունի ապստամբությունները, հայդուկային շարժումը, ժողովրդական հերոս Անդրանիկի կռիվները թուրքական զավթիչների դեմ, հայերի ինքնապաշտպանությունն ու կամավորական շարժումը, Սարդարապատի, Ապարանի և Ղարաքիլիսայի հերոսամարտերը, Ստեփան Շահումյանի գլխավորած Բաքվի կոմունան և այլն: Այդ հարցերի մասին խոսելիս, Աճառյանը ելնում է հայրենասիրական դիրքերից, դատապարտում թուրքական զավթիչների բարբարոսությունները Հայաստանում, նրանց նվաճողական քաղաքականությունը ողջ Անդրկովկասում: Աճառյանն ըստ արժանվույն է գնահատում հայ ազատագրական շարժումների հերոսներին ու ղեկավարներին, որոնցից շատերի հետ անձամբ ծանոթ էր: Ահա ինչու Աճառյանի պատմագիտական աշխատությունները ունեն ականատեսի վրկայության արժեք:

Դեռ փոքրուց, նրա վրա անջնջելի ազդեցություն են ունեցել հայ հայրենասիրական երգերը («Բամփ որոտան», «Կիլիկիա», «Հայաստան», «Մեր հայրենիք», «Մայր Արաքսի ափերով» և այլն) ու հատկապես Րաֆֆու ազատասիրական վեպերը:

«Հայտնի է, որ Րաֆֆու գործերն արգելված էին Կոստանդնուպոլսում,— հիշում է Աճառյանը:— Գաղտնի միջոցներով աշակերտներս ձեռք էինք բերել նրա «Ջալալեդդինը»: Հերթն ինձ հասավ կարդալու, տուն տարի և մի օրվա մեջ կարդալ-վերջացնելուց հետո, այնպես ազդվեցի, որ ես էլ սկսեցի մի «հեղափոխական» վեպ գրել «Ջալալեդդինին» ոճով և ռուսահայ լեզվով: Հետ տանելու օրը տեսանք թե ինչ պատահեց: Թուրքական փողոցի գլխին մի խումբ թուրք երեխաներ խաղում էին: Ես «Ջալալեդդինի» սկզբում դրած Րաֆֆու պատկերը բաց արած ցույց եմ տալիս բոլոր երեխաներին՝ կարծելով թե այդ նկարը սարսափ պիտի ազդի բոլորին»:

Պետրոս Դուրյանի պատմական դրամաների ազդեցությամբ Աճառյանը գրում է «Տիգրան Բ» վերնագրով մի պիես:

Երկար տարիներ ապրելով Թուրքիայում, շրջագայելով Կոստանդնուպոլսում և պատմական Հայաստանում, Աճառյանը տեսնում է հայերի նկատմամբ Սուլթան Համիդի ու թուրքական կառավարության կազմակերպած բարբարոսությունները և ատելությամբ լցվում թուրք ջարդարարների նկատմամբ: Բնորոշ է տարածված այն պատումը, որ երբ 30-ական թվականներին հարցազրույցների ժամանակ Աճառյանին մեղադրում են մի շարք պետությունների լրտես լինելու մեջ, նա զայրացած բողոքում է. «Համարեցեք ինձ գերմանական, անգլիական, ֆրանսիական, նույնիսկ ճապոնական ու որ պետության կուզեք լրտես, բայց միայն ոչ թուրքական, այդ մեկն անհավոր գրպարտություն է»:

Թուրքական բռնակալության դեմ զեյթունցիների 1895 թ. ապստամբության մասին Աճառյանն իմանում է Փարիզում, ուր նա սովորում էր Սորբոնի նշանավոր համալսարանում: Ապստամբության ղեկավարներից Կարապետ Թուրսարգսյանի, Աղասու հետ Աճառյանը մտերմացել էր Սամաթիայի դպրոցում ուսանելու տարիներին: «Տաճկահայ կոտորածների ժամանակ,— հիշում է Աճառյանը,— Զեյթունը ապստամբեց տաճիկ կառավարության դեմ: Կռիվների լուրերն օրը-օրին հեռագրական գործակալությունը հաղորդում և հրապարակում էր Փարիզում: Սկզբում գործը լավ էր գնում, հանկարծ վատացավ, և մի օր էլ հեռագիրը հաղորդեց, թե Զեյթունը պաշարված է տաճիկների կողմից, և զեյթունցիք կարոտ են դրսի օգնության: Այս լուրը շատ հուզեց մեզ, մի խումբ երիտասարդներ պատրաստվեցինք մեկնելու Զեյթուն»: Երբ Զեյթուն մեկնելու իր մտադրության մասին նա հայտնում է դասախոս Մեյեին, վերջինս խրախուսում է Աճառյանի մտադրությունը: Սակայն իմանալով զեյթունցիների հաղթանակի մասին, Աճառյանը և նրա ընկերները սահմանափակվում են ապստամբների օգտին հանգանակություն հավաքելով: Աճառյանը մասնակցում է Զեյթունի ապստամբության ղեկավար Աղասու և մյուսների հետ Փարիզում տեղի ունեցած հանդիպմանը, հայկական կոտորածների դեմ կազմակերպված միտինգներին, լսում է մեծ սոցիալիստ Ժան-Ժորեսի՝ թուրքական կոտորածները դատապարտող հայասիրական ճառը. «Ամբողջ աշխարհին հայտնի է,— ասում է Ժորեսը,— որ տաճիկները միշտ կոտորել են քրիստոնյա ժողովուրդներին, այժմ էլ կոտորում են հայերին: Մենք, բոլոր եվրոպացիներս, միաձայն բողոքենք և պահանջենք մեր կառավարություններից՝ սանձել վերջապես տաճիկների այդ բռնությունները»: «Որչա՞փ հոյակապ էր Ժորեսի ճառը»,— հիշում է Աճառյանը:

Փարիզում սովորելու մոտ չորս տարիների ընթացքում Աճառյանը ոչ միայն ավելացնում է իր իմացած մեռած և կենդանի լեզուների թիվը, այլև խորանում է հայագիտության մեջ ամենալայն իմաստով: Դրա արդյունքն էին այնպիսի արժեքավոր հայագիտական ուսումնասիրություններ, ինչպես «Մեսրոպ Մաշտոցը և հայ գրերի գյուտը», «Հայ գաղթօջախների պատմությունը», Հայոց պատմությունը՝ հյուսված ընդհանուր պատմության հետ, «Պատմություն Հայոց նոր գրականության», «Արևմտահայ գրական դեմքերը», «Տաճկահայոց հարցի պատմությունը» և այլն: Իր մի շարք գործերում Աճառյանը մեծ սիրով է խոսում Ղարաբաղի, Շուշի քաղաքի, ղարաբաղցիների հերոսության մասին: Տարիներ շարունակ աշխատելով Շուշիում, Արցախում, ականատեսը լինելով Շուշիի կոտորածների, Աճառյանը հիշում է. «Ազգամիջյան կռիվների ժամանակ ադրբեջանցի ազգայնամոլները գիշերային հանկարծական հարձակում գործեցին հայոց վրա և կրակ տվին... այսպես դատարկվեց Շուշին և մնաց...

Շուշվա կործանման առթիվ վրացական մի թերթ գրել էր՝ Կովկասում մի ադամանդ կար. թուրքերը փշրեցին այդ ադամանդը:

Ղարաբաղցիք, ինչպես հայտնի է, լավ կռվողներ են եղել միշտ և այդ օրն էլ կարող էին դիմադրել, բայց հարձակումը բոլորովին հանկարծական եղավ, և հայերն էլ ոչ մի պատրաստություն չունեին»:

1905 թ. հայ-թուրքական ընդհարումների ժամանակ, Աճառյանը գտնվում էր Թավրիզում, որտեղ հայերը պատրաստվում էին դիմադրության: Ինքնաշեն ռումբերի պահեստը Աճառյանների տանն էր:

1906 թվականին, Նոր Բայազետում Աճառյանը գրում է իր «Պատմություն հայոց նոր գրականության» ուսումնասիրությունը, որը լույս է տեսնում երեք պրակով: Գրքում նա խիստ քննադատության է ենթարկում Օսմանյան և պարսկական բռնակալների ավերիչ ասպատակությունները Հայաստանում, ուր «չի մնում շեն տեղ, որ չավերվի, չի մնում մի որևէ կրթական-կրոնական հիմնարկություն, որ մոխիր չդառնա, ավերածն ու հրկիզությունները մի կողմից, սովն ու ժանտախտը մյուս կողմից, անապատ են դարձնում մեր երկիրը. ով կարողանում է հրից ու սրից, սովից ու մահից ազատվել, փախչում է օտար երկրներ»: Թուրք հրոսակներին Աճառյանն անվանում էր ամեն մի քաղաքակրթության սոսկալի թշնամիներ:

Հայ կյանքի վերածնության գործի սկիզբը Աճառյանը կապում է Իսրայել Օրու և Մխիթար Սեբաստացու անունների հետ, որոնցից առաջինը՝ Իսրայել Օրին, արևելքում, Ղարաբաղի սարերում, տեղացի քաջ ժողովրդի հետ երկնում է Հայաստանի ազատության գաղափարը. Ղարաբաղն ապստամբում է և Դավիթ Բեկը ստեղծում է Հայկական անկախ իշխանություն: Իսկ երկրորդը՝ Մխիթար Աբբան, Սեբաստիայից Պոլիս, այնտեղից Եվրոպա անցնելով՝ Վենետիկի փոքրիկ կղզակի մեջ վերածնում է հայ գրականությունը»:

1915 թվականին, երբ Արևմտյան Հայաստանում սկսվեցին հայերի կոտորածները և երիտթուրքերը, շարունակելով Աբդուլ Համիդի հայակործան քաղաքականությունը, ձգտում էին Հայկական հարցը «լուծել» հայերին բնաջնջելով, Աճառյանը Նոր Նախիջևանում հրատարակում է իր «Տաճկահայոց հարցի պատմությունը (սկզբից մինչև 1915 թ.)» գիրքը: Իր ուսումնասիրությունը նա սկսում է հայերի ազգային զարթոնքից, որը կապում է Փարիզում սովորող հայ երիտասարդության հետ:

Տաճկահայոց հարցի ծնունդը Աճառյանը կապում է Մկրտիչ Խրիմյան Հայրիկի անձնվեր ու ժողովրդասեր գործունեության հետ, որը մոտիկից ծանոթ լինելով Հայաստանի, հայ ժողովրդի տառապանքներին, առաջին անգամ լինելով, ձայն է բարձրացնում դրա մասին»:

Որպես Բաքվի կոմունայի օրերի ժամանակակից ու ականատես, Աճառյանը բարձր է գնահատել ժողովրդական հերոս Անդրանիկի սխրանքները: Նա տեղյակ էր կոմունայի ղեկավար Ստեփան Շահումյանի և Անդրանիկի բանակցություններին: 1918 թ. հուլիսի 19-ին, Սիմոն Հակոբյանի խմբագրությամբ Բաքվում լույս տեսնող «Արև» թերթում տպագրված «Անդրանիկի հեռագիրը» հոդվածում Աճառյանը գրում էր. «Անդրանիկի հեռագիրն ասում է. թե Ջուլֆան ու Նախիջևանի գավառը, հայոց ձեռքին է...., Անդրանիկն իբր տեր ու տիրական խոսում է իր բանակի մասին, որ պիտի արգելե թուրքերի մուտքը դեպի Նախիջևանի գավառի սահմանները»:

1919 թ. Աճառյանը Բաքվի վրայով անցնում է Թավրիզ, որտեղ զբաղվում է ուսուցչությամբ: 1921 թվականին, իմանալով, որ իր հին բարեկամ Ալեքսանդր Մյասնիկյանը, ինչպես ինքն է գրում՝ «խոշոր պատասխանատու պաշտոնով վերադարձել է Հայաստան», դիմում է նրան, հայրենիք վերադառնալու: Շատ շուտով Աշոտ Հովհաննիսյանի հրավերով նա գալիս է հայրենիք՝ որպես Երևանի պետական համալսարանի դասախոս:

Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին Աճառյանը հանդես է գալիս որպես հայրենասեր հրապարակախոս, ոգեշնչում հանրապետության աշխատավորությանը՝ ակտիվորեն մասնակցելու ընդհանուր թշնամու ջախջախմանը:

Գևորգ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ
Ակադեմիկոս

ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐԻ ԱՆՑՅԱԼԻՑ

ՇԱՀԻ ԱՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Մեր օրերի համար խիստ կարևոր են բարիդրացիական հարաբերությունները մեր հարևան Իրանի հետ: Սակայն սխալ կլիներ կարծել, թե մեր բարեկամական կապերը նոր երևույթ են: Հայ-իրանական համագործակցությունն ու փոխադարձ կապերն ունեն հիանալի ավանդույթներ և այդ կապերից մի քանի էջերի մասին կուզեի պատմել:

19-րդ դարի քառասնական թվականներին Իրանի շահ է հռչակվում Նասր Էդ-Դինը, որը մի շարք դրական բարեփոխումներ, գործեր իրականացրեց ինչպես արտաքին հարաբերություններում, այնպես էլ երկրի ներսում: Նա բարձր է գնահատում իրեն հպատակ հայերին և ասպարեզ տալիս նրանց քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական ու մշակութային կյանքում: Դրա հետ մեկտեղ նրանց շնորհում անձի, գույքի ապահովություն, դավանանքի ազատություն և դպրոցներ բացելու արտոնություն, որը խոշոր նշանակություն ունեցավ այդ երկրի հայկական համայնքների խաղաղ կյանքի ու զարգացման գործում:

Ըստ ավստրիացի մի պաշտոնյայի հիշատակարանի, որը շուրջ 40 ամիս ապրել և գործել էր Իրանի թագավորությունում, Նասր Էդ-Դին շահն ունեցել է երեք զավակ՝ Մոզաֆար Էդ-Դինը, Ջիլլ Էս-Սուլթանը և Նասիր Է Սուլթանը: Նկարագրելով յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին, նա գրում է, թե Մոզաֆար Էդ-Դինը միջահասակ, նուրբ և գեղեցիկ անձ էր, բայց շահը նրան շատ չէր սիրում և միշտ իրենից հեռու էր պահում, կարծելով, որ լավ ապագա չի խոստանում իբրև երկրի կառավարիչ: Հաջորդ ժառանգ Ջիլլ Էս-Սուլթանը եղել է չափազանց զվարճասեր ու արկածախնդիր անձ, որի համար նրան կոչել են լոտու իշխան (լոթի):

Երրորդ ժառանգը՝ Նասիր Է Սուլթանը եղել է ժառանգներից ամենագեղեցիկը և բնավորությամբ բարի, որի պատճառով շատերը հարգել են, սակայն մայրական կողմից չի ունեցել իշխանական արյուն, այդպես նա կընտրվեր թագաժառանգ: Այդ պատճառով Նասր Էդ-Դին շահի մահից հետո, Պարսկաստանի շահ է հռչակվում նրա որդի Մոզաֆար Էդ-Դինը, որը հավատարիմ մնալով հոր քաղաքականությանը, շարունակում է իր բարի վերաբերմունքը հայերի և Հայաստան երկրի նկատմամբ: Այս կապակցությամբ «Մշակը» իր 1900 թվականի թիվ 68-ում «Պարսից կառավարությունը և հայերը» հոդվածում, գրում է. «Թե՛ Նասր Էդ-Դին շահը և թե՛ ներկա շահ Մոզաֆար Էդ-Դինը իրենց քաղաքականության նշանարանն են շինել քրիստոնեաների և գլխավորապես հայերի հովանավորության և պաշտպանության գործը, որի շնորհիվ հայերը մի այնպիսի երկրում, որ կառավարվում է բռնապետական միահեծան իշխանությամբ, վայելում են անհամեմատ ավելի շատ իրավունքներ և արտոնություններ, քան բուն պարսիկ ժողովուրդը, կարողանում են ազատ դավանել իրենց կրոնը, հաստատել ազգային դպրոցներ և զանազան հիմնարկություններ»:

Ահա դրանցից մի օրինակ. «Ինչպես ամեն տարի,— գրում է թերթը, այնպես էլ 1900 թվականին, Թեհրանի ազգային «Հայկազյան» ուսումնարանի վարչությունը, ի օգուտ ուսումնարանի, կազմակերպում է մի մեծ երեկույթ-ներկայացում: Տվյալ ներկայացումը պետք է տրվեր Սադրազմի հովանավորությամբ: Այս կապակցությամբ Սադրազմը, որը պետության մեջ համարվել է երկրորդ մարդը, տեղեկացնում է վարչությանը, որ Նորին Մեծության Շահնշահը բարեհաճել է հրամայել, որ ներկայացման համար որոշված օրից մի քանի օր առաջ այդ ներկայացումը տրվի իր պալատում, իր՝ Շահի համար, և այդ առթիվ սրահի դահլիճներից մեկում առանձին բեմ կկառուցվի:

Մարտի 21-ին (1900 թ.), հայ սիրողների խումբը մասնակցությամբ ուսուցչուհի տիկին Պալյանի, պարսկերեն լեզվով պալատում պետք է ներկայացնի Մոլիերի «Ժլատը» կոմեդիան, որը պարսկերեն է թարգմանել Հ. Միրզոյանը: Ներկայացումը պետք է կայանար «Շամս-Ուզամարաթ» բյուրեղյա դահլիճում: Եվ ահա, այդ օրն ամեն ինչ նախապատրաստված, բոլորը ըսպասում էին Շահի երևալուն: Ուղիղ ժամը 9-ին իր ուղեկիցներով ժամանում է շահը, ողջունում ներկաներին և բազմում հատուկ պատրաստված գահավորակին:

Հաջորդ երեկույթը տեղի է ունենում մարտի 27-ին, այս անգամ «Հայկազյան» ուսումնարանի դահլիճում, որին ներկա են լինում նաև իշխանության բարձրագույն ներկայացուցիչներ, որոնք նույնպես գոհ մնալով ներկայացումից և հետևելով Շահի օրինակին, նվերներ են մատուցում ուսումնարանին և դրամ, որին մասնակցում են ինչպես հայերը, այնպես էլ օտարերկրյա դեսպանները: Հատկանշական է, որ այդ ամենը հայերի կողմից գնահատվում է ավելի շատ որպես բարոյական նշանակություն արտահայտող վերաբերմունք, քան թե նյութական:

Ահա մեկ օրինակ ևս. 1900 թվականի մայիսին Շահը որոշել էր մեկնել արտասահմանյան բուժման, նրա երթուղին ընտրված էր Երևանով Դիլիջան, Աղստաֆա, Բաքու, այնուհետև Ֆրանսիա և այլ եվրոպական մայրաքաղաքներ, Պետերբուրգ, իսկ վերադարձը պետք է լիներ Կովկասով, որտեղ այցելելու էր Էջմիածին, այնուհետև Պարսկաստան:

Հայաստանի իշխանությունները տեղեկանալով բարձր հյուրի այցի մասին, նախապատրաստվում են պատշաճորեն դիմավորելու նրան:

Այդ կապակցությամբ մեծ բազմություն և զորքը տոնականորեն զարդարված սպասում էին բարձր պատվավոր հյուրին: Շահի երևալուն պես զենքով է ներկայացվում և կատարվում պարսկական հիմնը, որից հետո Շահը ողջունում է բոլորին և բարձրաստիճան ղեկավարների ու զորքի ուղեկցությամբ ժամանում է Երևան:

Մայիսի 13-ին նա պետք է ժամաներ Դիլիջան: Տեղի բնակչությունը մերձակա գյուղերի բնակչության հետ դուրս էին եկել Շահին դիմավորելու, այստեղ էր նաև Արղահանյան գունդը և ուղեկցող կազակները: Ամբողջ Դիլիջանը զարդարված էր ծաղիկներով: Շահի հանգստի համար նախապատրաստվել էին մի շարք տներ: Երբ Շահի թափորը գեներալ աղյուտանտ Արսենևի ուղեկցությամբ մոտենում է զինվորներին, ժողովուրդը նրան դիմավորում է ուռաներով: Կառքից վար իջնելով, Շահը ընդունում է աղ ու հացը, այնուհետև ողջունում զորքին, իշխանության ղեկավարներին: Նվագախումբը կատարում է պարսկական հիմնը: Նրա հետ էին Սադրազմը, պալատական բժիշկը և սպասավորները: Շահի բնակարանը և փողոցը զարդարված էին գույնզգույն լապտերներով, իսկ երեկոյան սարերի գագաթներին վառվում էին խարույկները:

Նույն թվականի հոկտեմբերին վերադառնալով հայրենիք, շահը կրկին հանգրվանում է Դիլիջանում: Հաջորդ օրը նորից զորքը, բնակչությունը դուրս են գալիս տոնականորեն զարդարված փողոցը, հյուրին ճանապարհելու: Աշակերտները ծաղիկներ են մատուցում նրան, իսկ օրիորդ Զուխաջյանը մի ասեղնագործ ձեռագործ է ընծայում: Այնուհետև նվագախմբի երաժշտության ուղեկցությամբ շահը մեկնում է Դիլիջանից դեպի Երևան:

Հասնելով Երևան, Շահը գալիս է Էջմիածին և այցելում վեհափառին՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խրիմյան Հայրիկին: Այստեղ հյուրին դիմավորում են ամենայն պատշաճությամբ, որին մասնակցում էին հոգևոր միաբանության բոլոր անդամները: Շահին ընդունում է վեհափառը և ունենում ջերմ զրույց նրա հետ, որի ընթացքում գոհունակություն է հայտնում երկու երկրների միջև ընթացող բարի հարաբերություններին և հավաստում այսուհետև ևս փոխադարձ դրացիական հարաբերությունները շարունակելու անհրաժեշտության մասին: Զրույցից հետո շահին ծանոթացնում են վանքի մատենադարանում պահվող մի քանի պարսկական եզակի հրնագույն ձեռագրերի հետ, ծանոթացնելով նրանց բովանդակությանը: Այս հանգամանքը շոյում և հաճույք է պատճառում հյուրին, մեկ անգամ ընդգծելով, որ հայերը բարձր են գնահատում հարևան Պարսկաստանի ազգային մշակութային արժեքները: Այստեղից հյուրն այցելում է Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանը, որտեղ նրան դիմավորում են սաներն իրենց դասախոսների և ուսուցիչների առաջնորդությամբ: Շահը հազար թուման է նվիրում ճեմարանին, հրաժեշտ տալիս, զորքի ու բարձր աստիճանավորների ուղեկցությամբ մեկնում Հայաստանից:

1903—1904 թվականներին Անդրկովկասի փոխարքա Գոլիցինի կողմից կատարվում են մի շարք հակահայկական արարքներ, որոնցով ոտնահարվում են հայերի ազգային ինքնասիրությունը և իրավունքները: Ժողովուրդն ըմբոստանում ու իր ձայնն է բարձրացնում այդ անօրինականությունների դեմ: Ժողովրդական զասումը ճնշելու նպատակով կազմակերպվում են հայ-ադրբեջանցի բնակչության լայնածավալ բախումներ և ոչինչ չեն ձեռնարկում կանխելու այն: Հետագայում այդ բախումներն ավելի բորբոքվելով, ընդունում են լայն չափեր և աստիճանաբար տեղափոխվում տարբեր տարածքների հայաբնակ գյուղեր, հասնում Երևան, տեղիք տալով բազմաթիվ անմեղ զոհերի և մեծաքանակ ավերածությունների: Խրիմյան Հայրիկը, այդ ստեղծված բարդ պայմաններում, Պարսկաստանի հայ ազգաբնակչությանը տեղի մուսուլմանների հնարավոր հարձակումներից զերծ պահելու մտահոգությամբ հատուկ ուղերձով դիմում է Մոզաֆար Էդ-Դին շահին, հայտնում իր անհանգստությունը և խնդրում նրա հովանավորությունը հայերի նկատմամբ: Ի պատասխան վեհափառի ուղերձին, շահը կաթողիկոսին է հղում հետևյալ հեռագիրը.

«Նորին Սրբության Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց, Ես ինքս շատ վշտացած եմ Բաքվի դեպքերից: Երջանիկ եմ հաստատելու, որ Պարսկաստանի հայերը ՕՐԻՆԱՊԱՀ հպատակներ են, որոնց համար Ես կարող եմ ՁԵԶ հավաստիացնել, ամբողջ իմ բարյացակամությունը և բարձր պաշտպանությունս»: («Մշակ», 27-ը փետրվարի 1905 թ., թիվ 33):

Հայ-իրանական հարաբերությունները, հիմնվելով ըստեղծված վաղեմի կապերի վրա, աստիճանաբար աճելով ու զարգանալով, ավելի լայն ոլորտներ են ընդգրկում՝ մշակույթ, արվեստ, սպորտ, տնտեսական համագործակցություն, որոնք մեր երկու երկրների ժողովուրդներին կբերեն փոխադարձ լավագույն արդյունքների: Կարծում ենք, անկասկած, դրանք մեր երկու հարևան երկրների ձգտումներն ու ցանկություններն են:

ՀԵՆՐԻԿ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Մենք ենք, մեր սարերը...

Նորից եկավ աշունը...

ՉԹՕ — մահվան պատնեշից այն կողմ

«ՊՈԼԵ ԶՈՒԻԴԵՍ» ԼՐԱԳՐԻ ՀԱՐՑԵՐԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒՄ Է «ՉԺԱՆԱՁՎԱԾ ԹՌՉՈՂ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ» ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ ՆՇԱՆԱՎՈՐ ՄԱՍՆԱԳԵՏ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԱԺԱԺԱՆ:

— Վլադիմիր Գեորգիևիչ, դուք ինչպե՞ս եք վերաբերվում այն վարկածին, որ չճանաչված թռչող օբյեկտները (ՉԹՕ) Երկիր են գալիս ոչ թե ուրիշ մոլորակից, այլ մեզ զուգահեռ մի ուրիշ աշխարհից: Հենց այն անդրշիրիմյան աշխարհից, ուր, ինչպես պնդում են էքստրասենսները, ընկնում են մեր հոգիները մահվանից հետո: Եվ այս վարկածը ինչպե՞ս համադրել ՉԹՕ-ների վայրէջքի վայրի հետազոտման արդյունքների հետ, որոնք ակնհայտ վկայում են, որ Երկիր մոլորակ են իջնում շատ նյութական, կշիռ ու մարմին ունեցող օբյեկտներ:

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԱԺԱԺԱ — Կարող եմ նույնիսկ ավելացնել՝ մինչև տասնմեկ և կես տոննա քաշով: Դրա փոխարեն երկնքում հայտնվելու պահին, ՉԹՕ-ն թեև հրաշալի երևում է, բայց չի ֆիքսվում ռադարների կողմից: Եվ որովհետև մեր բոլոր սարքերը կոչված են հետազոտելու միայն ու միայն նյութական, ֆիզիկական աշխարհը, հետևությունը բըխում է ինքնին՝ հայտնվելու պահին այն իրենից ներկայացնում է էներգետիկ օբյեկտ: Դրան հետևում է անցումային վիճակը (դա անմիջապես երևում է ռադարների էկրանին) և վերջապես, կատարվում է նյութականացումը: ...Այսօր մենք հազիվ թե խելամտորեն կարողանանք բացատրել այս գործընթացի մեխանիզմը: Սակայն և չենք կարող չարձանագրել որպես փաստ:

— Դուք խոսում եք որպես իր ճշմարտացիության մեջ 100 տոկոսով համոզված մարդ, մինչդեռ, աշխարհում դեռ ոչ մեկը չի հերքել այն կարծիքը, որ ՉԹՕ-ն բոլոր ժամանակների և ժողովուրդների խոշորագույն միստիֆիկացիան է:

— Ես կարող էի թվարկել ՉԹՕ-ների վայրէջքները հաստատող հազարավոր փաստագրված վկայություններ: «Ափսեների» հեռանալուց հետո անգամ, նրանց տեղում մնում են շատ նյութական հետքեր, որոնք գրանցվում են սարքերի միջոցով՝ նրանց ծանրությունից սեղմված գետնի մակերես, մագնիսական դաշտի որոշակի անոմալիաներ, ֆիզիկական օրգանիզմի համար վնասակար բարձր հաճախականության ճառագայթում, որ ժամանակի ընթացքում աստիճանաբար վերանում է:

— Այդ բոլորն այդպես է, սակայն, համաձայնվեք Վլադիմիր Գեորգիևիչ, որ ավելի լավ է մեկ անգամ տեսնել, քան հարյուր անգամ լսել:

— Կհամաձայնվեմ, քանի որ ես նաև տեսել եմ: Ամեն ինչ սկսվեց իմ երիտասարդ տարիներին, երբ ես ծառայում էի հյուսիսում, ռազմանավի վրա: Գիշերը հերթափոխի էի կանգնած, երբ աչքերիս առջև, սառույցները ճեղքելով, ջրի տակից դուրս եկավ ու երկինք բարձրացավ գլանաձև ՉԹՕ-ն: Այն տարիներին պաշտոնական մակարդակով այդ մասին խոսել չէր կարելի: Այն, ինչ վերաբերում էր ՉԹՕ-ներին, պահվում էր խիստ գաղտնի: Ի բախտավորություն ինձ, ծառայության բերումով (կյանքիս կեսը աշխատել եմ «փոստարկղերում»), կարողացա նմանատիպ փաստեր գտնել ռազմածովային նավատորմի գլխավոր շտաբում, հետախուզությունը մի անգամ չէ, որ հաղորդել էր ծովի խորքերից երկինք բարձրացող գլանաձև օբյեկտների մասին: Հետևաբար, հայրուցինացիաների մասին խոսելն ավելորդ էր: Այդպես էլ ես ինձ նվիրեցի չճանաչված թռչող օբյեկտների ուսումնասիրությանը, որն էլ, ի դեպ, կործանեց իմ կարիերան:

— Ճշմարի՞տ է, արդյոք, որ ՉԹՕ-ների մեջ եղող արարածներն ագրեսիվ են երկրայինների նկատմամբ: Թեև կա նաև ճիշտ հակառակ տեսակետը, որ նրանք բուժում են մահացու հիվանդ մարդկանց:

— Նոր ձևավորվող գիտության համար ամենադժվարը փաստերի կուտակումն է, ի դեպ, իրական և ոչ թե մտացածին փաստերի: Դա վերաբերում է նաև ուֆոլոգիային: Հենվելով իրական փաստերի վրա, պետք է ասեմ, որ նրանց ագրեսիվության մասին հազիվ թե արժե խոսել: Ավելի շուտ կարելի է խոսել մեր ագրեսիվության նկատմամբ նրանց պատասխան գործողությունների մասին, չնայած նրան, որ ՉԹՕ-ների հետ հանդիպման արդյունքում կան զոհվածներ, այրվածներ և հոգեկան-ֆիզիկական անդառնալի խեղումներ ստացած մարդիկ:

(Շարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

Երկիր մոլորակի էլեկտրական վարքագիծը

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

որոնք ավելի մեծ արժեքի կինետիկ էներգիա են պարունակում, միտվում են ավելի խորքային ոլորտները, մինչև իսկ հասնում երկրակեղևի մակերես, դրանց անվանում են առաջնային կոսմիկական ճառագայթներ: Իսկ արեգակնային «քամու» պլազմայի բացասական մասնիկները՝ էլեկտրոնները, ունենալով համեմատաբար փոքր էներգիա, անդրադարձվում են մագնիտասֆերայի «թիրախից»: Եվ արդյունքում երկրագունդը, ամբողջությամբ վերցված, ձեռք է բերում տարածական դրական լիցքավորում: Այդ տարածական լիցքերն անընդհատ վերաբաշխվում են գեոկոսմոսի բոլոր ոլորտներում ու էլեկտրամագնիսական օջախներում, առաջ բերում ռադիալ և հորիզոնական ուղղություններով ուղղորդված էլեկտրական հոսանքներ: Այս տվյալներից հետևում է, որ լիցքակիրների գծային տեղափոխման արագությունը պետք է համապատասխանի մոտավորապես 1—100 մ/վրկ: Այս թիվը համընկնում է երկրակեղևի պտտման գծային արագությանը: Այսինքն լիցքավորված երկրագունդը, պտտվելով իր առանցքի շուրջը, առաջ է բերում էլեկտրական հոսանքներ: Քանի որ երկրագնդի տարբեր ոլորտներ լիցքավորված են տարբեր չափով, և նրանց պտտման գծային արագությունները տարբեր են, ապա տարբեր ոլորտներում գրանցվող հոսանքների արժեքները տարբերվում են մեկը մյուսից:

Բացառված չէ, որ փորձերով գրանցվող այդ թույլ հոսանքները վերը նշված հզոր էլեկտրական էներգակիրների, Երկիր մոլորակի ոլորտների ներգործելու բաղադրիչ ենթաձևերից մեկն է:

Կան ուրիշ հետաքրքիր մանրամասներ, բայց այս հոդվածի շրջանակներում դրանք ներկայացնել հնարավոր չէ: Բացի այդ, Երկիր մոլորակի էլեկտրական երևույթների շարքը խիստ բազմազան է, և մենք այդ հարցին դեռևս չենք անդրադարձել:

Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է նրան, որ լինելով էլեկտրականապես լիցքավորված ծանր երկրագունդը Արեգակի շուրջը միաժամանակ կատարում է համընթաց շարժում էլիպտիկ ուղեծրով, որի գծային արագությունը միջինում կազմում է 30 կմ/վրկ: Այդ նշանակում է, որ նա ժամանակի ընթացքում ծնում է նաև հզոր էլեկտրական հոսանքներ: Ո՞վ է այդ հզոր հոսանքները գրանցել և ո՞ւր են այդ հոսանքներին համապատասխանող մագնիսական դաշտերը: Ինչո՞ւ ժամանակակից չափիչ սարքերը չեն գրանցում այդքան հզոր հոսանքների և նրանցով պայմանավորված մագնիսական դաշտերի արժեքները:

Պարզվում է, որ հաշվարկներում թյուրիմացություններ չկան: Պարզապես չափիչ սարքերը նույնպես, նույն արագությամբ շարժվում են երկրակեղևի հետ մեկտեղ: Այսինքն հարաբերական արագությունը լիցքակիր երկրագնդի և չափիչ սարքերի միջև հավասար է զրոյի: Իսկ եթե չափիչ սարքերը տեղադրենք ինքնաթիռների և արհեստական արբանյակների վրա, ապա նրանք կչափեն միմիայն գոյություն ունեցող իրական հոսանքների կամ դաշտերի մոդիֆիկացված-շունտավորված արժեքները, որոնց արժեքները կարգերով շատ ավելի փոքր են:

Ասվածից հետևում է, որ մեր շրջապատում գեոկոսմոսում, մեր գիտակցությունից և չափիչ սարքերի գրանցումներից անկախ, իրոք, գոյություն ունեն Արևից ստացվող էլեկտրական էներգիայի խոշոր պաշարներ, որոնք կարող են էկոլոգիական լուրջ փոփոխություններ առաջացնել երկրագնդի ցանկացած ոլորտում, հատկապես մարդկանց անմիջապես շրջապատող մթնոլորտում և երկրակեղևում: Այստեղ ֆիզիկական խնդիրների մի ամբողջ համակարգ կա, որոնց հետազոտություններով այժմ զբաղված են Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի ՌՖԷԻ-ի և Հայաստանի սեյսմիկ պաշտպանության ազգային ծառայության փոքրաթիվ ուժեր:

Այս շարքի այն խնդիրները, որոնք առնչվում են Երկրի էլեկտրական և սեյսմիկ պրոցեսների փոխադարձ կապին, հետազոտվում են ՍՊԱԾ-ում, դոկտոր, պրոֆեսոր Յուրի Բալասանյանի ղեկավարությամբ: Պետք է նշենք նաև, որ գիտական առաջընթացը խոչընդոտող հանգամանքներ կան, մասնավորապես հնարավոր չէ տպագրել արդեն պատրաստ գիտական հոդվածները, քանի որ Հայաստանի միակ մասնագիտական «Ֆիզիկա» ամսագիրը լույս չի տեսնում, իսկ հեղինակները ֆինանսական միջոցներ չունեն դրանք արտերկրներում տպագրելու համար: Այս խնդիրների շարքը, եթե այն կհետաքրքրի պետական կառույցներին, որևէ կազմակերպության կամ անհատ մարդկանց, մենք պատրաստ ենք համագործակցելու:

Հ. ԲԱԽՇՅԱՆ
Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի ՌՖԷԻ-ի և ՍՊԱԾ-ի ավագ գիտաշխատող, ֆիզ-մաթ. գիտությունների թեկնածու

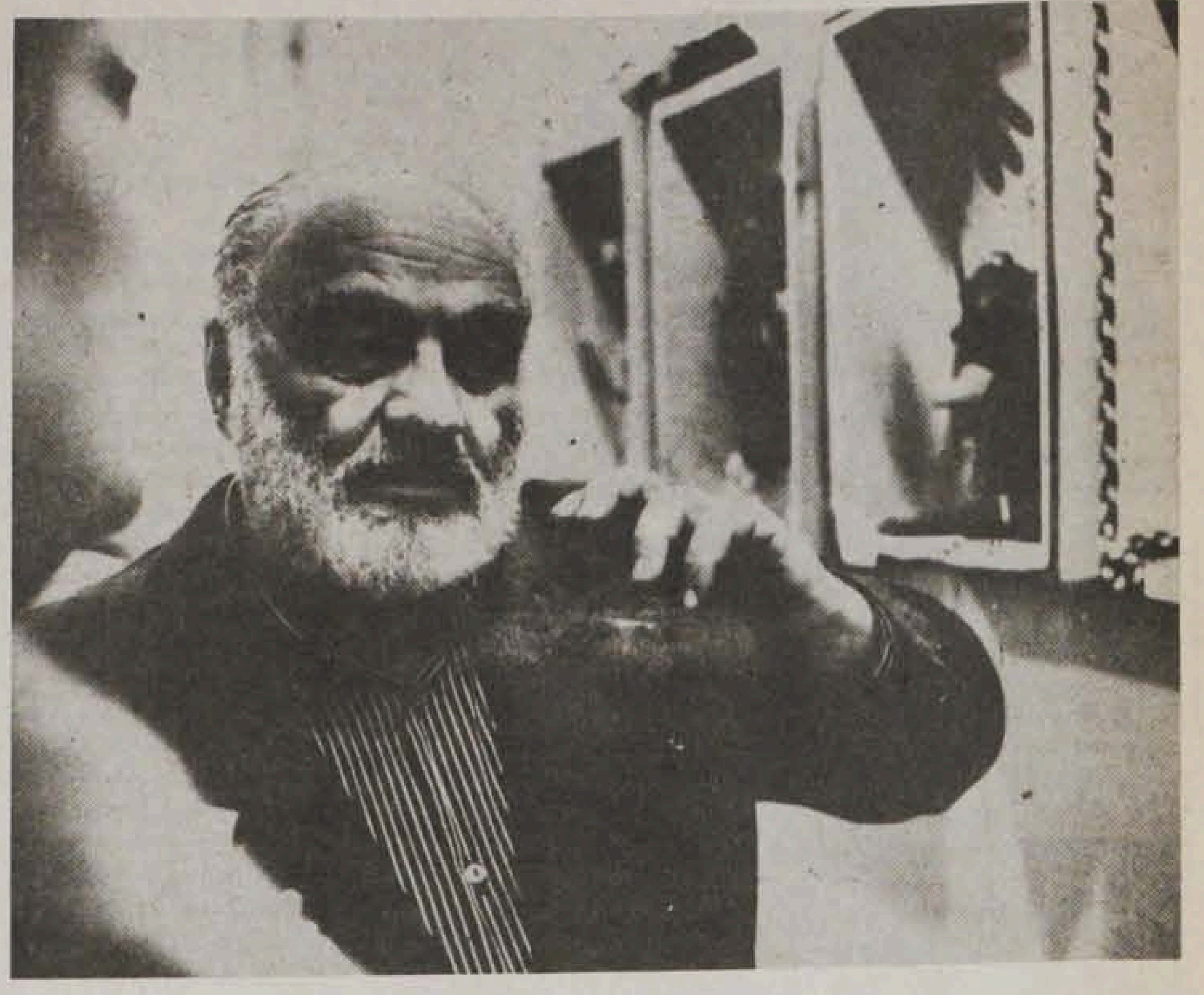

ԱԿՆԹԱՐԹ. հայ երևելիների կյանքի պատկերներ՝ լուսանկարների օգնությամբ:
Հետևեք մեր թերթին:
Ակնթարթ. Ս. Փարաջանով:

«ԿԱՆՉԻՆ» ՕԳՆԵԼ Է ՊԵՏՔ

Հարգելի խմբագրություն:
Հարցը, որ հուզում է ինձ, կարծում եմ, կմտահոգի նաև «Նպատակի» ընթերցողներին: Մենք հաճախ ենք կրկնում. «Երեխաները մեր ապագան են, ամեն ինչ նրանց համար»: Վաղուց չարչրկված այս կարգախոսը, եթե ժամանակին ինչ-որ չափով իսկապես իրագործվում էր, ապա այսօր, ըստ էության, բացարձակ խաբեություն է: Մի նայեք, թե կարճ ժամանակում մենք ինչպես կարողացանք երեխաներին զրկել ամենատարրական հաճույքներից՝ սննդից, հագուստից, քաղցրավենիքից, մանկական գրքերից, էժանագին կինոդիտումներից, թատերական ներկայացումներից, համերգներից: Երևի շարունակելն անիմաստ է:

Կամաց-կամաց մենք մեր երեխաների ձեռքից խլում ենք այն ամենը, ինչ նրանք ունեին, ինչի սովոր էին: Եվ ահա, հիմա էլ դադարել է լույս տեսնել մանուկների համար հրապարակվող միակ լրագիրը՝ «ԿԱՆՉԸ»: Պատճառը ֆինանսական դժվարություններն են: Ես գիտեմ, որ այսօր նման փակուղու առջև են կանգնած մեր ժողովրդի համար անհրաժեշտ ու կարևոր շատ ոչ կուսակցական թերթեր ու ամսագրեր, սակայն, կարծում եմ, որ մեր իշխանությունները պարտավոր են հոգ տանել, որ գոնե մանուկների միակ թերթը՝ «ԿԱՆՉԸ», անպայման լույս տեսնի:

«Նպատակի» հարգելի ընթերցողներ, սիրելի հայրենակիցներ, քանի որ ես այնքան էլ համոզված չեմ, որ համապատասխան մարմինները կանսան ողջախոհության այս ձայնին, ուղղակի դիմում եմ ձեզ՝ եկեք օգնենք «ԿԱՆՉԻՆ» և նրա գոյությանը: Ասում են, թե Պոլսում հայկական տասնյակ պարբերականներ էին տպագրվում, մինչև հեղափոխությունը հայերեն հարյուրավոր թերթեր ու ամսագրեր էին լույս տեսնում: Եվ բոլորը՝ արժանավոր հայ բարեգործների դրամով ու միջոցներով: Իսկ հիմա՞: Ինչո՞ւ են լռում և գրպանները ամուր սեղմում բազմաթիվ նորահայտ բիզնեսմեն-միլիոնատերերը և կապիտալիստները, որոնք ինչպես մեզ են հավատացնում, պիտի որ փրկեն ու երջանկացնեն մեր ազգը: Ե՞րբ...

Բարեկամներ, «Կանչը» օգնության կարիք ունի: Ես դիմում եմ բարեգործներին, բոլորին, ում հուզում է այս խնդիրը: Այս տողերի հեղինակը պատրաստ է իր թոշակից, ամեն ամիս 100 դրամ հատկացնել «ԿԱՆՉԻՆ» և կոչ է անում միանալ իրեն:

Հենրիկ ԽԱՌԱՏՅԱՆ
Աշխատանքի և պատերազմի վետերան, թոշակառու

Վերադարձրեք գիտնականի վաստակը

Ընթերցելով ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի «Նպատակ» պաշտոնաթերթում տպագրված բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Աղասի Սահակյանի «Ում է ժպտում... շուկան», ի խորոց սրտի գանգատը, հոգիս փլվեց, սիրտս ճմլվեց այս մեղսագործությունից, մեղսագործություն, որ կատարել են իրենց մտավորական ու գիտնական համարող անձինք...

Ես վաղուց եմ ճանաչում Աղասի Սահակյանին: Փառահեղ այս մարդը, գիտության անխոնջ մշակը տասնամյակներ շարունակ լույս ու հավատ է սերմանել, ապրել իր արդար վաստակով, սատար կանգնել յուրաքանչյուր արժանավորին:

Ահա նրան կողոպտել են, կողոպտել են շուրջ 28 տարի առաջ և այդ կողոպտածն այսօր շուկա են հանել:

Իսկ կողոպտիչները գիտե՞ն, թե ում են կողոպտել: Արդյոք նրանք գիտե՞ն, որ այս համեստ գիտնականը եղել է Ավետիք Իսահակյանի զրուցակիցը ու բարեկամը, արդյոք նրանք ընթերցե՞լ են մեծ բանաստեղծ Պարույր Սևակի այն ընծայագիրը, որով նա իր խոր երախտագիտությունն է հայտնում իր բարեկամին՝ Աղասի Սահակյանին: Արդյոք նրանք ընթերցե՞լ են Հովհաննես Շիրազի տողերը, ուղղված նրան...

Հազար ափսոս, որ ես ծանոթ եմ այդ կողոպտիչներից մեկին՝ Ռազմիկ Սողոմոնյանին: Դեռևս 1970 թվականին նա ինձ է նվիրել «Ժամանակը ու ես» բանաստեղծությունների գիրքը և գրել. «Գարեգին Հարությունյանին՝ պոեզիայի դժվարին ճանապարհին չսայթաքելու և իր անցուղին գտնելու ցանկությամբ՝ Ռազմիկ Սողոմոնյան»: Ռազմիկ, ես չեմ սայթաքել, բայց ափսոս, որ դու սայթաքել ես: Մարդիկ քեզ ճանաչել են իբրև բանաստեղծ, իսկ բանաստեղծները կողոպտիչ կլինե՞ն...

Ծավիդ Գրիգորյան, չգիտեմ քեզ ինչ անվանեմ: Ես քեզ լսել եմ հեռուստաէկրանից, ուր բարբաջում էիր սիրո, ազնվության, բարության մասին:

Հարգելի խմբագրություն, իսկական մտավորականի հոգին իր ժողովրդի հետ է, միշտ և, հատկապես, խառն ու խրթին ժամանակներում: Նա արդարության շեփորն է, որը միշտ պետք է հնչի:

Ես իմ ձայնն եմ բարձրացնում պաշտպանելու ութսուն անց ազնիվ գիտնականին, որից կողոպտել են նրա տասնամյակների քրտնաջան աշխատանքի վաստակը: Ու թող դա դաս լինի նրանց, ովքեր ժամանակավոր դժվարություններից օգտվելով, վաճառում են իրենց հոգին:

Գարեգին ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Բանաստեղծ, ՀՀ լրագրողների միության անդամ

«ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԻ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ»

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի հասարակական գիտությունների գիտական ինֆորմացիայի կենտրոնն իր ավելի քան 20-ամյա գոյության ընթացքում հրատարակել է գիտական արժեք ներկայացնող բազմաթիվ ժողովածուներ՝ գիտավերլուծական տեսություններ, ռեֆերատներ, մատենագիտական բրոշյուրներ:

1993—1994 թվականների ընթացքում կենտրոնը կազմել և հրատարակել է Գ. Բ. Ղարիբջանյանի «Հայերը և Ռուսաստանը (հայ-ռուսական հարաբերությունների սկիզբն ու զարգացումը 10—19-րդ դարեր)» գիտավերլուծական տեսությունը, «Հայերի ցեղասպանությունը օսմանյան կայսրությունում 1896—1923 թթ.» մատենագիտական ժողովածուն, «Պատմության հարցեր» ռեֆերատիվ ժողովածուն, որտեղ տեղ են գտել հայ ժողովրդի պատմությանը վերաբերող բազմաթիվ աշխատություններ:

1994 թվականին հրատարակվել է նաև Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի հասարակական գիտությունների գիտական ինֆորմացիայի կենտրոնի 1971—1992 թթ. հրատարակությունների անոտացված ցանկը:

Այժմ կենտրոնում աշխատանքներ են տարվում «Աստվածաշնչի անձնանունների բառարան» մատենագիտության պատրաստման և հրատարակության վրա:

ՀՌՈՄ. Իսպանական աստիճանները:

ՎԱՏԻԿԱՆ. Ս. Պետրոսի տաճարի մոտ:

ՈՒԳԱՆԴԱ. ժողովրդական վարպետները:

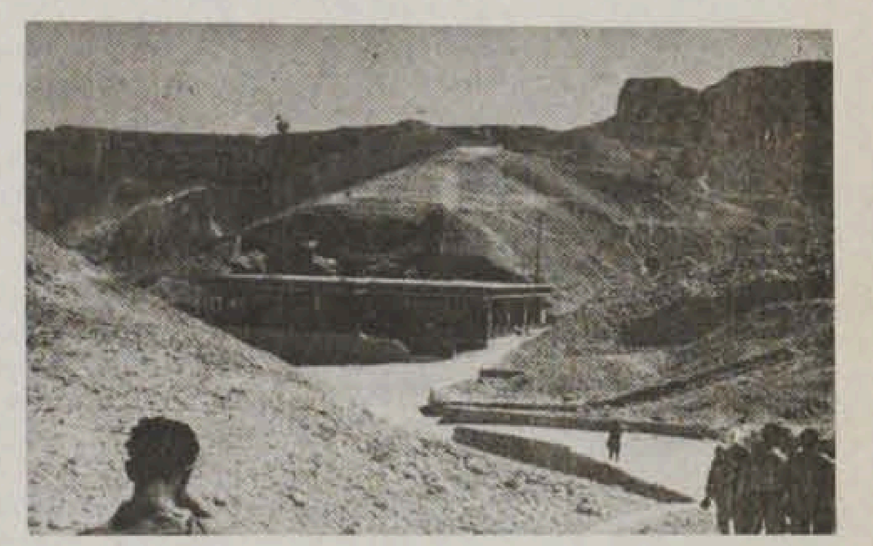

ԵԳԻՊՏՈՍ, Լուքսոր. փարավոնների դամբարանները:

ՉԹՕ—մահվան պատնեշից այն կողմ

(Սկիզբը՝ 3-րդ էջում)

Դրանից հետո մարդիկ ուրիշ են դառնում: Կտրուկ մեծանում է ինչ-որ անհայտ աղբյուրից նրանց ստացած ինֆորմացիայի ծավալը: Երկրի տարբեր անկյուններում ապրող մարդիկ, սովորաբար վկայակոչում են միևնույն «հասցեները»՝ Կշեռքի և Ծան համաստեղությունները, Տրոն մոլորակը: Ինֆորմացիան այդ մարդիկ ստանում են քարոզի ձևով, ուր ասվում է. բարեխիղճ եղեք, զինաթափվեք և այլն: Երբեմն վերջում հնչում է նաև սպառնալիք՝ այլապես կոչնչացնենք: Իմ կարծիքով, սա, մանավանդ վերջինը, ապատեղեկատվություն է, քանի որ ամեն ոք, ով մինչև վերջ չի հասկանում մի բան, սկսում է յուրովի մեկնաբանություններ անել:

— Իսկ ինչպիսի՞ն է ձեր մեկնաբանությունը:

— Գիտությունն ապացուցել է, որ կյանքը գոյություն ունի ոչ միայն սպիտակուցային, նուկլեինային հիմքի վրա: Տարածությունը, որի մեջ մենք ապրում ենք, կենդանի էակ է: Ամեն մի քաղաքակրթության գոյության ժամկետը, ըստ Ցիոլկովսկու, 10—12 միլիոն տարի է (ինչպես տեսնում եք, մեզ համար ամեն ինչ դեռ առջևում է): Պետք է ենթադրել, որ Երկրի էներգետիկ քաղաքակրթությունը մեզնից շատ հին է: Եվ, որ կարևոր է, և որը նույնպես ապացուցված է՝ այն ավելի մարդասիրական է, հետևաբար է և տեխնոլոգիական առումով կատարյալ: Վերցնենք թեկուզ հենց միայն «թռչող ափսեները». դրանք իրենց բովանդակությամբ ժամանակավորապես գոյավորվող պաշտպանիչ սարքեր են, որոնցով էներգետիկ կամ ինչպես ասում են, «դաշտային» էակները մթնոլորտային խիտ շերտերում տեղից-տեղ են փոխադրվում: Ես շեշտում եմ «պաշտպանիչ» բառը, որովհետև այդպես դյուրին է հասկանալ, թե որտեղից են գալիս խոսակցությունները՝ նրանց ագրեսիվության մասին:

Ինչպե՞ս զոհվեց ամերիկացի օդաչու Մանթան: Երկնքում հանդիպելով ՉԹՕ-ի հետ, նա հրաման ստացավ ոչնչացնել այն: Մանթան սկսեց պատրաստվել գրոհի, և նրա ինքնաթիռը տառացիորեն փոշիացավ օդում: Նույն բանը փորձեց անել մեր օդաչու Գագոյանը: Նրան հանդիպած ՉԹՕ-ից ժայթքեց կապտավուն բարակ մի ճառագայթ և խփեց օդաչուի աչքերին... Արդյունքում՝ ճառագայթային հիվանդություն, արյան քաղադրության անդառնալի փոփոխություններ (այն դադարեց մարդկային արյուն լինելուց, չէր կարելի ընդունել երկրային որևէ սեռին) և արագ մահ:

Բացարձակապես բոլոր մյուս դեպքերում, երբ այդ արարածների կամ ՉԹՕ-ների հետ հանդիպման ժամանակ որևէ մեկը տուժել է, դա եղել է ոչ թե եկվորների մեղքով, այլ երկրայինների կողմից տեխնիկայի անվտանգության կանոնները չպահպանելու հետևանքով:

— Ուրեմն ի՞նչ: Գոյություն ունի նաև անվտանգության տեխնիկա՞:

— Անտարակույս: Չգիտես ինչու, անծանոթ շան հետ հանդիպելիս (իսկ շան ընդհանուր վարքը քիչ թե շատ բոլորը գիտեն), մենք բոլորս զգուշանում ենք, իսկ բացարձակապես անծանոթ քաղաքակրթության հետ հանդիպելիս՝ ոչ: Մինչդեռ, անգամ օբյեկտի անհետանալուց հետո, նրա վայրէջքի վայրին մոտենալ չի կարելի: Որովհետև առկա են մարդու ֆիզիոլոգիայի և հոգեկանի վրա ազդող բազում վնասակար ճառագայթումներ: Էլ չեմ խոսում այն մասին, որ հանդիպելիս, չի կարելի իրեն նետել ՉԹՕ-ների կողմը կամ հետամտել նրանց՝ հակառակ եկվորների կամքի: Որովհետև, ինչպես ցույց է տվել պրակտիկան, այն դեպքերում, երբ եկվորների նախաձեռնությամբ կայանում են կոնտակտներ նրանց հետ, ավելի հին քաղաքակրթության, այսինքն նրանց կողմից այն ապահովվում է փոխադարձ պաշտպանվածությամբ և անվնաս է երկու կողմերի համար:

Եվ եթե եկվորները հրաժարվում են կոնտակտից, նշանակում է նրանք պատրաստ չեն դրան և առաջին հերթին անվտանգության առումով: Դրա համար պետք չէ մոտենալ նրանց վայրէջքի վայրին: Կիրառում միջոցներ ձեռք առեք, որ այդ տեղը վերցվի հսկողության տակ և մինչև մասնագետների գալն անհասանելի դառնա տեղական բնակչության, մասնավորապես երեխաների համար: Նախընտրելի է, որ դեպքի վայր հրավիրվեն ուֆոլոգները, մանավանդ, որ հիմա բոլոր խոշոր և նույնիսկ ոչ շատ խոշոր քաղաքներում ստեղծված են համապատասխան կենտրոններ:

— ՉԹՕ-ների ուսումնասիրության պրոցեսում ի՞նչ հիմնական հարցեր են ծառանում ձեր առջև:

— Դրանք շատ են, և առաջնայինը փիլիսոփայական հարցն է՝ ո՞վ է Երկրի իսկական տերը. մե՞նք, թե՞ նրանք: Վերցնենք, օրինակ, Քեոփսի բուրգերը: Մինչև անգամ մարդկային քաղաքակրթության ներկա փուլում դրանք կառուցելն անհնար է: Ի դեպ, պեղումների ժամանակ գտնված գանձերի մեջ եղել են «Շաթլ» տեսակի ամերիկյան տիեզերանավը հիշեցնող թռչող սարքի պատկերով ոսկյա փոքրիկ մեդալյոն:

Զուտ ակադեմիական գիտությունների բնագավառին վերաբերող հարցը այն է, թե ֆիզիկական ինչ օրենքներով են թռչում ՉԹՕ-ները: Մթնոլորտում տեղաշարժվող սարքի համար նրանց արագությունը պարզապես աներևակայելի է: Բայց քանի որ կա իրողությունը, ուրեմն կա նաև օրենքը:

Բժշկությունը... Այստեղ ամեն ինչ առավել բարդ է: Վորոնեժում, ՉԹՕ-ի վայրէջքի ականատես դարձան երեխաները, և երկու կողմերի միջև կոնտակտ կայացավ: Երեխաներից մեկը անհետացավ, հետո վերադարձավ: Հիմա, երբ նա հասուն պատանի է, անբուժելի հիվանդ է սեռական անկարողությամբ և վախենում է խավարից: Ինքը կոնտակտի մասին ոչինչ չի հիշում: Ընդհանրապես, ամեն անգամ, երբ ես ինտերվյու եմ տալիս, հատկապես շեշտում եմ անվտանգության տեխնիկայի պահպանման անհրաժեշտությունը: Այն դեպքերում, երբ կոնտակտը եկվորների հետ անխուսափելի է, պետք է լինել զուսպ և հանգիստ:

Անդրադառնալով սպառնալիքի հետ կատարված փաստին, նշում եմ, որ այն ուֆոլոգիայի տեսակետից ամենաանվնաս դեպքերից մեկն է: Հենց թեկուզ ասենք նրա համար, որ ամեն տարի Երկրից անհետ կորած բազմահազար մարդկանցից առնվազն 5 հազարը, բառիս բուն իմաստով, հափշտակվել են: Հափշտակվել են ՉԹՕ-ից հոսող ճառագայթի միջոցով: Ըստ որում դրանք կատարվել են ականատեսների հայացքի առջև, որոնք այդ պահին չէին կարողանում տեղից շարժվել:

Ահա մեկ ուրիշ, նույնպես հանելուկային դեպք: Դա տեղի է ունեցել վերջերս, Ասբեստ քաղաքում: Այնտեղ պայթեց արդյունաբերական հսկա համալիրներից մեկը, և անմիջապես, որտեղից-որտեղ, հայտնվեց ՉԹՕ-ն: Մեզ, ուֆոլոգներիս, Ասբեստ հրավիրեց պաշտպանական արդյունաբերության նախարարությունը, քանի որ նրան էր պատկանում այդ օբյեկտը: Անենք որպես այդպիսին, օբյեկտը այլևս գոյություն չուներ: Ինչ վերաբերում է ՉԹՕ-ի վայրէջքի վայրին, ապա նշանները շատ բնորոշ էին՝ ռադիոակտիվության բարձրացում, բարձր հաճախականության ճառագայթում, մեռած բուսածածկույթ և փչացած ծառեր:

— Վլադիմիր Գեորգիևիչ, եկեք վերադառնանք մեր խոսակցության սկզբին: Եթե մարդը, ավելի ճիշտ՝ նրա հոգին մահվանից հետո ընկնում է էներգետիկ, աներևույթ աշխարհ, նշանակում է ՉԹՕ-ականներն ավելի շուտ մեր նախնիներն են, քան եկվորներ:

— Եթե անգամ այդպես է, ապա նրանց իմացության միջոցները, առավել ևս՝ հնարավորությունները, ավելի էֆեկտիվ են, քան մերը: Ձեր կողմից հիշատակված տեսությունը վերջին տարիներին ավելի ու ավելի մեծ տարածում է ստանում Ամերիկայում: Չէ՞ որ ինչքան շատ են կուտակվում հավաստի ապացույցներ ՉԹՕ-ների մասին, որքան խորն ենք մենք ուսումնասիրում այդ երևույթը, այնքան ավելանում են հարցերը: Թերևս խնդրի էությունն այն է, որ չի կարելի ուսումնասիրել աշխարհի ընդհանուր պատկերի մի հատվածը միայն, երբ այն չգիտես ամբողջությամբ, թեկուզ ընդհանուր գծերով:

Տիեզերական չափանիշներով դեռ երիտասարդ մեր քաղաքակրթությունը երաշխիք ունի՞, թե մեր պատկերացումներն աշխարհի մասին, հաշվի առած անգամ գիտության նվաճումները, ավելի մոտ են ճշմարտությանը, քան, ասենք, միջնադարի մարդու պատկերացումները: Ոչ: Դրա համար էլ ամերիկացիք ասում են, որ մարդու համար շատ անհասկանալի հարցերի, այդ թվում և ՉԹՕ-ների այցելությունների հետ կապված առեղծվածի պատասխանը գտնվում է մահվան պատնեշի այն կողմում:

Տնօրեն՝ Լավրենտի ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ
Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ. Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 բ, հեռախոս՝ 22-44-26: Դասիչ՝ 69238: Գրանցման վկայական 338:

Թերթը տպագրվել է ՀՀ կառավարության «Պարբերական» հրատարակչությունում: Հասցեն՝ Արշակունյաց 2: Ստորագրված է տպագրության 27.10.94 թ.: